

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут безпеки та права

Кафедра психології та педагогіки

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СВІТОГЛЯДНОЇ СВІДОМОСТІ
ОСОБИСТОСТІ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти 2 курсу

заочної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

Адамантової Аліни Валентинівни

Науковий керівник

Кандидат юридичних наук, доцент

Матієнко Тетяна Василівна

Рецензент

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«___» _____ 20___ р., протокол № ____

завідувач кафедри психології та педагогіки

кандидат психологічних наук, доцент

Бабчук Олена Григоріївна

Одеса – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ СВІДОМОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ РЕЛІГІЇ.....	11
1.1. Наукові підходи до визначення поняття світогляду та світоглядної свідомості особистості.....	11
1.2. Релігія як психологічний та соціокультурний механізм формування світоглядної свідомості.....	16
1.3. Структура релігії як цілісної системи: теоретичні моделі та її основні елементи.....	21
Висновки допершого розділу.....	37
РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ РЕЛІГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ.....	40
2.1. Методологія дослідження світоглядних структур.....	40
2.2. Дослідження релігійних систем крізь призму універсальної структурної формули.....	42
2.3. Дослідження світоглядних структур: порівняльний аналіз релігійних і соціальних систем.....	63
Висновки до другого розділу.....	76
РОЗДІЛ ІІІ. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УНІВЕРСАЛЬНОЇ ФОРМУЛИ СВІТОГЛЯДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ, КОНСТРУЮВАННЯ ТА ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ.....	79
3.1. Переосмислення «формули релігії» як універсальної світоглядної моделі та причини її універсальності.....	79

3.2. Рекомендації щодо прикладного застосування формули як інструменту створення та проектування систем, особистого консультування, аудиту, діагностики та критичної оцінки впливу.....	85
3.3. Рекомендації щодо використання формули з метою порушення функціонування небезпечних та шкідливих систем.....	95
Висновки до третього розділу.....	98
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	102

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі, що характеризується високим рівнем соціальних трансформацій, інформаційного перенасичення та кризою традиційних ціннісних орієнтирів, проблема світогляду людини набуває особливої актуальності. Світогляд визначає спосіб осмислення реальності, формування сенсів, норм поведінки та моделей соціальної взаємодії, виступаючи фундаментом як індивідуального, так і колективного існування. Умови глобалізації, культурної фрагментації та швидкої зміни соціальних ролей призводять до того, що людина дедалі частіше стикається з втратою цілісної картини світу, що, у свою чергу, спричиняє внутрішню дезорієнтацію, зниження відчуття стабільності та сенсу життя (В. Франкл).

У психологічній та філософській науці світогляд розглядається як складне багатовимірне утворення, що поєднує когнітивні уявлення, ціннісні орієнтації, символічні образи, нормативні установки та поведінкові патерни. К. Г. Юнг підкреслював, що світоглядні системи ґрунтуються на універсальних архетипових структурах колективного несвідомого, які забезпечують людині відчуття порядку, належності та екзистенційної опори незалежно від культурного чи історичного контексту. Саме ці глибинні структури зумовлюють повторюваність форм світогляду в релігії, міфології, ідеологіях та сучасних соціальних інститутах.

Особливе місце у формуванні світогляду історично посідає релігія як одна з найстійкіших і найструктурованіших форм організації людського досвіду. Релігієзнавчі дослідження свідчать, що релігія не обмежується лише вірою у надприродне, а являє собою цілісну систему, яка включає сакральний центр, систему вірувань і догматичних положень, морально-етичні норми, ритуально-культову практику, символіку, ієрархію, спільноту віруючих, а також просторово-часову організацію (О. Шугаєва; В. Дзюбка). Саме

наявність і взаємозв'язок цих елементів забезпечують життєздатність релігійних систем упродовж століть.

Водночас у сучасному суспільстві дедалі більшого поширення набувають світські системи — соціальні інститути, професійні спільноти, державні структури, корпорації, — які, не будучи релігійними за формою, демонструють аналогічну структурну організацію світогляду. Вони мають власні ціннісні центри, нормативні тексти, символи, ієрархію, ритуали та механізми ідентифікації, що дозволяє їм ефективно функціонувати та залучати значні маси людей. Це актуалізує наукову потребу виявлення універсальної структури світогляду, спільної як для релігійних, так і для нерелігійних систем.

Попри значну кількість досліджень у галузі психології, філософії та релігієзнавства, питання універсальної структурної формули світогляду людини, яка б дозволила пояснити стійкість і ефективність різних світоглядних систем, залишається недостатньо систематизованим. Саме це зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпіричне підтвердження універсальної формули світогляду людини, виявлення її структурних елементів, а також аналіз можливостей її функціонування та застосування в релігійних, соціальних, інституційних і корпоративних системах.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення світогляду особистості в психології, філософії та релігієзнавстві.
2. Дослідити структуру релігії як цілісної світоглядної системи та виокремити її основні елементи.
3. Сформулювати універсальну модель світоглядної структури на основі аналізу релігійних систем.

4. Провести емпіричне дослідження з метою підтвердження наявності структурних елементів формули у представників різних конфесій та нерелігійних систем.

5. Здійснити порівняльний аналіз релігійних, соціальних і корпоративних структур з позиції універсальної світоглядної формули.

6. Обґрунтувати можливості практичного застосування формули як інструменту створення, аналізу, аудиту та консультування.

Об'єкт дослідження – світогляд людини як соціально-психологічний і культурний феномен.

Предмет дослідження – універсальна структурна формула світогляду та особливості її функціонування в релігійних і світських системах.

Теоретико-методологічною основою дослідження є комплекс положень вітчизняної та зарубіжної гуманітарної науки, що стосуються проблеми світогляду, релігійного та екзистенційного досвіду людини, соціальних інститутів і механізмів формування смислу та ідентичності.

Вагоме місце у теоретичному підґрунті роботи посідає екзистенційна психологія, представлена працями Віктора Франкла, який розглядав смисл як центральну мотиваційну категорію людського існування. Згідно з його концепцією, людина прагне не лише задоволення потреб або досягнення успіху, а передусім осмислення власного життя. Світогляд у цьому контексті постає як структурований механізм смислотворення, що забезпечує внутрішню цілісність особистості та її стійкість перед екзистенційними викликами. Ідеї Франкла є принципово важливими для обґрунтування того, що системи, які містять чітко вибудовану світоглядну структуру, є психологічно «працюючими» та прийнятними для людини.

Значний вплив на формування теоретичної рамки дослідження справили положення аналітичної психології Карла Густава Юнга, зокрема його концепція колективного несвідомого та архетипів. Юнг підкреслював, що

світоглядні образи, символи, міфи та уявлення про вищі смисли не є випадковими культурними утвореннями, а мають глибинну психологічну основу. Архетипові структури, на його думку, проявляються у релігійних системах, міфології, ідеологіях та сучасних соціальних наративах. Це положення дозволяє розглядати універсальну світоглядну формулу як таку, що ґрунтується не лише на соціальних домовленостях, а й на глибинних психологічних механізмах.

Методологічно важливим для роботи є феноменологічний підхід до релігії, представлений Мірчі Еліаде. Він розглядав релію як спосіб структурування реальності через поділ на сакральне та профанне, формування сакрального центру, ритуалів, символів і простору. У межах даного дослідження ці ідеї використовуються як аналітичний інструмент для виявлення структурних елементів, що можуть функціонувати і в нерелігійних системах.

Важливу роль у теоретичному осмисленні теми відіграє психологія релігійного досвіду Вільяма Джеймса, який наголошував на суб'єктивному вимірі віри та світогляду. Джеймс розглядав релігійний досвід як реальний психологічний факт, незалежний від догматичних істин, але такий, що має чітку внутрішню структуру. Це дозволяє екстраполювати результати аналізу релігійних систем на ширше коло світоглядних феноменів.

Соціологічну основу дослідження становлять праці Еміля Дюркгайма, який розглядав релію як соціальний інститут, що виконує інтегративну функцію та формує колективну свідомість. Його підхід дозволяє трактувати світоглядні системи як механізми соціальної згуртованості. Доповненням до цього є концепції Макса Вебера, який аналізував вплив світоглядних ідей на соціальну дію, організацію спільнот і типи раціональності.

Значний методологічний потенціал має соціологія знання Пітера Бергера та Томаса Лукмана, відповідно до якої реальність є соціально

сконструйованою та підтримується через інститути, мову, символи та ритуали. Саме цей підхід дозволяє розглядати універсальну світоглядну формулу як модель, що відтворюється в різних соціальних контекстах — від релігій до державних і корпоративних систем.

У дослідженні також враховано положення ґрунтовних праць Гордона Олпорта, присвячених релігійній орієнтації особистості, що дозволяє розмежовувати внутрішній і зовнішній рівні світоглядної залученості. Праці сучасних українських дослідників О. Шугаєвої та В. Дзюбка використовуються для аналізу світоглядних, ціннісних та ідентифікаційних процесів у сучасному суспільстві.

Таким чином, теоретико-методологічна основа дослідження є міждисциплінарною та поєднує психологічні, соціологічні та релігієзнавчі підходи, що дозволяє комплексно осмислити феномен універсальної світоглядної формули.

Методи дослідження: Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань у роботі застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження.

До теоретичних методів належать аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукових джерел з психології, соціології, релігієзнавства та філософії. Зазначені методи використовувалися для систематизації наукових підходів до проблеми світогляду, виявлення ключових концепцій та формування теоретичної моделі універсальної світоглядної формули.

Структурно-функціональний аналіз застосовувався з метою виокремлення основних елементів світоглядних систем та з'ясування їх функціональної ролі у забезпеченні цілісності та стійкості систем. За допомогою цього методу аналізувалися релігійні, соціальні, інституційні та корпоративні структури.

Порівняльний метод використовувався для зіставлення різних світоглядних систем між собою з метою виявлення спільних структурних елементів, незалежно від їхнього релігійного чи світського характеру.

До емпіричних методів належать анкетування та спостереження. Анкетування було спрямоване не на вивчення суб'єктивного ставлення респондентів, а на фіксацію факту наявності або відсутності окремих елементів світоглядної формули у відповідних системах. Спостереження застосовувалося для аналізу практичних проявів світоглядних структур у соціальному та організаційному контекстах.

Метод якісного аналізу використовувався для інтерпретації отриманих емпіричних даних, а також для аналізу священних текстів і нормативних документів як джерел формування світоглядних структур.

Загальна методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що дозволяє поєднати теоретичний аналіз із емпіричним підтвердженням і забезпечує цілісність наукового дослідження.

Організація і база дослідження. До вибірки увійшло 52 особи. Вік учасників коливався від 22 до 55 років. Представники різних конфесій: християни, юдаїсти, мусльмані, будисти та індуїсти.

Апробація результатів дослідження знайшла відображення у тезах та науковій статті, а саме:

1) **Адамантова А.В.** Релігійне виховання як інструмент ранньої соціалізації дитини. *Захист прав дитини в умовах військової агресії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса 27 червня 2025 року). Одеса: ОДУВС, 2025, с. 4

2) **Матієнко Т.В., Адамантова А.В.** Формування світоглядної свідомості через призму структурних елементів релігії. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія. № 12 (52). 2025. С. 922-932.* [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12\(52\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52))

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел. Зміст роботи викладено на 102 сторінках. Робота містить 12 таблиць. Список використаних джерел включає 50 найменувань.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ СВІДОМОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ РЕЛІГІЇ

1.1. Наукові підходи до визначення поняття світогляду та світоглядної свідомості особистості

Світогляд і світоглядна свідомість належать до базових концептів гуманітарних наук, оскільки вони визначають внутрішню логіку взаємодії людини зі світом, задають інтерпретацію досвіду та формують основу життєвої орієнтації особистості. У філософії, психології, релігієзнавстві та соціології ці поняття посідають ключове місце, адже саме через світогляд особистість отримує можливість осмислювати реальність, інтегрувати фрагменти досвіду в цілісну картину та формувати ставлення до власного буття. У сучасному науковому дискурсі світогляд розглядається як складна інтегральна структура, яка охоплює когнітивні, ціннісні, смислові, емоційні та поведінкові компоненти, що взаємодіють між собою і визначають загальний напрям життєдіяльності.

Поняття світогляду має давню інтелектуальну історію. У ранній філософії античності воно виявлялося через уявлення про «космос» як впорядковану систему, у якій людина посідає певне місце. Для Платона світогляд був невіддільним від системи ідей, які визначають правильне знання про реальність і моральний порядок. У рамках його епістемології світогляд формувався як результат досягнення істини через раціональні засоби, що впорядковують мислення [Платон, *«Держава»*]. Аристотель розглядав світогляд як результат поєднання досвіду й логічного мислення, підкреслюючи, що пізнання світу ґрунтується на формуванні в людині

узагальнених понять та категорій, через які вона структурує реальність [Аристотель, *«Метафізика»*].

У середньовічній традиції світогляд набуває релігійного виміру, оскільки пояснення світу, призначення людини й морального порядку базувалося на божественному одкровенні. Світогляд поставав як духовна система, що формує уявлення про добро, гріх, спасіння та сенс людського існування. У цьому контексті релігія виконувала функцію інтеграції знань, цінностей і норм поведінки.

У Новий час, особливо під впливом філософії Просвітництва, світогляд дедалі більше сприймається як раціональна модель інтерпретації світу, побудована на принципах науковості, логічності та емпіричної перевірюваності. Проте зі зміцненням гуманітарного знання стало очевидно, що раціональний підхід не охоплює повноту світоглядних процесів, оскільки вони включають також емоційні, символічні та культурні пласти.

У сучасній соціологічній традиції П. Бергер та Т. Лукман розглядають світогляд як соціально сконструйовану реальність: систему значень, які людина засвоює через мову, культуру, традиції та соціальні практики [Бергер, Лукман, *«Соціальне конструювання реальності»*]. У цьому підході підкреслюється, що світогляд не є суто індивідуальною побудовою — він формується внаслідок спільної діяльності людей та підтримується суспільними інститутами.

У психології поняття світогляду набуло чіткої структурної визначеності як система знань, переконань, цінностей та смислів, що забезпечують орієнтацію людини у світі. Згідно з Гордоном Олпортом, світогляд є фундаментальною складовою особистісної структури, яка задає напрям поведінки, моральні орієнтири та життєву позицію [Олпорт, *«Становлення особистості»*]. Важливим елементом психологічної концепції світогляду є

наявність внутрішньої узгодженості, яка дозволяє людині зберігати стабільність навіть у кризових ситуаціях.

У структурно-глибинній психології Карл-Густав Юнг доповнив розуміння світогляду концептом архетипів та символів, через які особистість здійснює інтерпретацію реальності. Світогляд у цій парадигмі постає як багаторівнева структура, що включає колективний досвід людства, виражений у символічних образах, які формують емоційно-сміслову ставлення до світу [Юнг, *«Архетипи і колективне несвідоме»*].

Таким чином, світогляд у філософській та психологічній традиції визначається як складна, багатовимірна система, що інтегрує когнітивний, емоційний, ціннісний і смисловий виміри, будучи водночас продуктом індивідуального досвіду і культурно-історичного середовища.

Світоглядна свідомість — це динамічний процес формування та функціонування світогляду як внутрішньої структури. Якщо світогляд є змістом — то світоглядна свідомість є діяльністю, механізмом осмислення, інтеграції та інтерпретації реальності. Вона охоплює психічні процеси, завдяки яким людина формує власну картину світу та надає подіям смислового значення.

Згідно з екзистенційною традицією, світоглядна свідомість проявляється у здатності людини усвідомлювати власне буття, його обмеження, свободу і відповідальність. Віктор Франкл підкреслює, що світоглядна свідомість є тим внутрішнім механізмом, який забезпечує людину можливістю знаходити сенс у різних життєвих ситуаціях [Франкл, *«Воля до сенсу»*]. Вона виконує функцію внутрішньої «опори», що дозволяє особистості зберігати цілісність перед обличчям невизначеності.

До ключових функцій світоглядної свідомості належать когнітивна (усвідомлення структури світу), ціннісно-смілова (інтерпретація значення подій), регулятивна (визначення поведінкових стратегій), емоційно-оцінна

(формування ставлення до подій) та інтегративна (поєднання різних сфер досвіду в цілісну картину). Завдяки цим функціям світоглядна свідомість забезпечує орієнтацію людини у світі, формує внутрішню послідовність мислення і поведінки.

Особливістю світоглядної свідомості є її вибіркковість. Людина сприймає лише ті аспекти реальності, які відповідають її внутрішнім переконанням, що забезпечує стабільність, але водночас ускладнює зміну світоглядних систем. Це пояснює, чому глибинні переконання трансформуються повільно і потребують значущого досвіду або кризи, здатної порушити звичні інтерпретаційні схеми.

Світоглядна свідомість одночасно індивідуальна й соціально обумовлена. З одного боку, вона формується на основі особистих переживань, а з іншого — ґрунтується на колективних символах, культурних нормах, традиціях та релігійних системах, які визначають рамки можливого та бажаного. Саме взаємодія індивідуального та соціального зумовлює складність і багатшаровість світоглядної свідомості.

Формування світогляду є тривалим процесом, що починається у дитячому віці та триває протягом усього життя. На цей процес впливають як внутрішні психологічні механізми, так і зовнішні соціокультурні чинники. До ключових механізмів формування світогляду належать когнітивна інтерпретація досвіду, соціалізація, емоційне навчання, сенсотворення та інтеграція символічних структур.

Когнітивні механізми ґрунтуються на здатності людини упорядковувати інформацію та формувати узагальнення, що створюють основу світоглядної моделі. Як зазначає Олпорт, людина формує стійкі переконання через повторюваний досвід, який інтегрується у структуру особистості та визначає її ставлення до світу [Олпорт, «Становлення

особистості»]. Когнітивні схеми забезпечують швидку інтерпретацію подій, але можуть вести до стереотипізації або хибних узагальнень.

Емоційні механізми пов'язані з тим, що переживання задають особистісне значення подіям. Емоційно насичені ситуації формують ціннісні орієнтири швидше та глибше, ніж логічні аргументи. Емоційний досвід створює своєрідні «якорі», які модерують поведінку і впливають на формування переконань.

Соціалізація виступає одним із найпотужніших механізмів формування світогляду. Через родину, школу, культуру, релігію та соціальні інститути людина засвоює моделі поведінки, моральні норми, цінності та системи вірувань. Саме соціально засвоєні уявлення створюють каркас світоглядної структури, яка в подальшому уточнюється та індивідуалізується.

Сенсотворення — це центральний екзистенційний механізм, завдяки якому людина не лише сприймає події, але й визначає їхнє значення у власному життєвому контексті. За Франклом, сенс не нав'язується зовні — він відкривається через внутрішню активність особистості в ситуаціях вибору [Франкл, *«Воля до смислу»*]. Саме смислотворча активність забезпечує інтеграцію досвіду в цілісну світоглядну структуру.

Важливу роль відіграють і символічні механізми. Юнгівські архетипи та культурні символи закріплюють у свідомості універсальні моделі сприйняття світу, які формують глибинні світоглядні основи [Юнг, *«Архетипи і колективне несвідоме»*]. Символи визначають емоційні реакції, моральні позиції та релігійні уявлення, створюючи підґрунтя для узгодженого ставлення до життя.

Світогляд особистості не може бути зрозумілий поза соціокультурним контекстом. Соціальне середовище формує фундаментальні уявлення про реальність, задає ціннісні орієнтири, визначає моральні норми та пропонує символічні системи, через які людина інтерпретує досвід. Культура виступає

«матрицею», яка визначає способи мислення, мову опису світу та прийнятні форми поведінки.

Особливу роль у формуванні світогляду відіграють релігійні системи. Релігія забезпечує людині пояснення походження світу, сенсу життя, морального порядку, добра й зла, що робить її одним із найпотужніших структуротворчих чинників. Згідно з релігієзнавчими дослідженнями, релігія не лише пропонує вірування, але й задає цінності, норми, моделі поведінки та колективну ідентичність [Дзюбко, *«Основи релігієзнавства»*].

Різні релігійні традиції, незважаючи на відмінності догматики та ритуальної практики, виконують схожі функції у формуванні світогляду: вони задають моральний кодекс, визначають ієрархію цінностей, пропонують моделі людського призначення та сенсу життя.

Соціокультурні чинники не лише задають рамки світогляду, але й впливають на його трансформацію. Зміни в суспільстві, розвиток науки, соціальні кризи, глобалізаційні процеси, медіа — усе це спричиняє еволюцію світоглядних структур. Водночас роль релігії у сучасному світі не зменшується: попри секуляризацію, вона продовжує виступати джерелом сенсів, ідентичності та моральних орієнтирів.

Таким чином, формування світогляду є результатом взаємодії індивідуальних психологічних механізмів і впливу соціокультурного та релігійного середовища. Саме ця взаємодія забезпечує складність і динамічність світоглядних структур, роблячи світогляд одночасно стійким і таким, що розвивається упродовж усього життя людини.

1.2. Релігія як психологічний та соціокультурний механізм формування світоглядної свідомості

Релігія посідає особливе місце у становленні світоглядної свідомості особистості, оскільки вона виступає не лише системою вірувань, але й складним психологічним та соціокультурним механізмом, що інтегрує досвід, цінності й символи у цілісну смислову структуру. У різних культурах релігія виконувала функцію основного пояснювального принципу світу, джерела моральних норм і формувача колективної ідентичності. Тому її вплив на світогляд не можна розглядати ізольовано: він охоплює когнітивний, емоційний, поведінковий та екзистенційний рівні особистості. Системи релігійних уявлень структурують історичний досвід людства, транслиують символічні моделі та задають горизонти сенсів, через які людина інтерпретує власне існування. Саме тому релігія розглядається сучасними дослідниками як один із найпотужніших чинників формування світоглядної свідомості — як у традиційних суспільствах, так і в сучасному глобалізованому світі [Дзюбко, *“Основи релігієзнавства”*].

Психологічна природа релігійної свідомості пов’язана з тим, що релігія виконує глибинні функції осмислення буття, структурування досвіду та надання йому значення. З погляду психології, релігійна свідомість не зводиться до віри в надприродне; це складна інтегральна система, що включає уявлення про світ, людину, моральний порядок і місце індивіда у космічній та соціальній структурі.

У межах екзистенційної психології релігійна свідомість постає як відповідь на фундаментальні питання людського існування — про сенс, свободу, відповідальність, страждання та смерть. Як зазначає Віктор Франкл, потреба в сенсі є базовою мотиваційною силою людини, а релігія часто забезпечує готову смислову модель, яка дозволяє інтегрувати досвід і зберігати внутрішню цілісність [Франкл, *“Воля до смислу”*]. Релігійна свідомість структурує життєвий простір особистості, надаючи світові

моральний порядок, ієрархію цінностей та можливість інтерпретувати труднощі через категорії вищого змісту.

Карл-Густав Юнг розглядає релігію як природний психологічний феномен, що впливає з універсальних архетипних структур психіки. На його думку, релігія виконує компенсаторну функцію: вона повертає людину до глибин несвідомого, надає символи, через які осмислюються внутрішні конфлікти й переживання [Юнг, *“Архетипи і колективне несвідоме”*]. Релігійні образи, незалежно від культурної традиції, відтворюють архетипи героя, матері, божества, мудреця, жертви — тобто ті символічні структури, що універсально присутні у психіці та організовують досвід.

У соціально-психологічному аспекті релігійна свідомість забезпечує відчуття належності до спільноти, підтримує ідентичність та створює внутрішню безпеку. Це пояснюється тим, що релігія виконує функцію емоційної регуляції: віра пом'якшує тривогу перед невідомістю, нормалізує страждання, надає життєвим подіям моральної логіки. Людина через релігію отримує можливість пояснити хаос, надати сенсу випадковостям і долучитися до системи вищих сенсів, що підтримують психологічну стабільність.

Таким чином, психологічна природа релігійної свідомості полягає в інтеграції когнітивних, емоційних і сенсових компонентів, що дозволяють людині створити цілісну картину реальності, засновану на символічних структурах і внутрішній потребі в порядку та значущості.

Релігія відіграє значну роль у регуляції світоглядної системи особистості, оскільки вона надає людині готові моделі інтерпретації реальності та поведінкові орієнтири. Однією з ключових функцій релігії є когнітивна: вона пропонує людині цілісне пояснення світу, структуру космосу, природу добра і зла, моральні норми та уявлення про призначення людини. У цьому сенсі релігія виконує функцію формування «картини світу»,

що задає логіку мислення та визначає загальний спосіб орієнтації в реальності [Бергер, Лукман, *“Соціальне конструювання реальності”*].

Морально-ціннісна функція релігії полягає у створенні нормативної системи, що визначає критерії добра, справедливості, обов’язку, відвертості та відповідальності. Релігійні заповіді, догмати й норми задають етичні рамки поведінки, які інтегруються у структуру світогляду. Наприклад, християнська етика ґрунтується на ідеалах милосердя, любові, смирення, що визначають поведінкові моделі віруючої особистості. У ведичній традиції моральна система базується на концептах дхарми, ріти та карми, що задають нормативність дій і визначають їхні наслідки. У ісламі мораль регулюється принципами шаріату, який формує не лише правові норми, але й особистісні чесноти.

Емоційно-регулятивна функція релігії полягає в тому, що релігійні практики та вірування допомагають людині впоратися з тривогою, страхом, невизначеністю і стражданням. Молитва, ритуал, медитація, участь у богослужінні створюють емоційний простір стабільності та внутрішнього порядку. Через релігійну інтерпретацію подій людина отримує можливість інтегрувати страждання у смисловий контекст, що значно підвищує її психологічну стійкість.

Екзистенційна функція релігії проявляється у тому, що вона відповідає на фундаментальні питання буття: «Хто я?», «Який сенс мого життя?», «Що буде після смерті?». Релігія пропонує концепції призначення людини, шляхів спасіння, ієрархії буття, що інтегруються в екзистенційний рівень світогляду. Саме через релігійні уявлення особистість формує смислові орієнтири, які визначають життєву позицію і моральну відповідальність [Франкл, *“Воля до сенсу”*].

Нарешті, поведінкова функція релігії полягає у регуляції дій через систему норм, заборон, чеснот та моделей поведінки. У різних релігіях

існують чіткі приписані зразки поведінки: мусульманин здійснює п'ять щоденних молитов, християнин дотримується морального кодексу заповідей, у ведичних традиціях практикують дотримання ахімси, правдивості та внутрішньої дисципліни. Ці практики не лише регулюють поведінку, але й формують стійку світоглядну позицію, що проявляється у відповідальності, послідовності та моральній зрілості.

Релігія виступає одним із найважливіших інститутів соціалізації, оскільки вона визначає передачу культурних норм, традицій, символів і цінностей від покоління до покоління. Через релігійні інститути - громаду, храм, духовенство, культурні обряди - індивід долучається до колективного досвіду, засвоює соціальні ролі та інтегрується у систему духовних і моральних координат своєї культури.

Соціалізуюча роль релігії найбільш виразно виявляється у дитячому та юнацькому віці, коли формуються первинні ціннісні орієнтації та моральна чутливість. Релігійні наративи, притчі, символи й моральні уроки створюють основу для розуміння таких категорій, як добро, чесність, справедливість, жертвовність, любов, обов'язок. У цьому сенсі релігія доповнює і часто заміщує світську освіту, оскільки вона не лише передає знання, але й формує емоційно забарвлені цінності.

У соціальному аспекті релігія створює спільноти, які підтримують індивіда, забезпечують відчуття належності та формують ідентичність. Взаємодія в межах релігійної групи зміцнює внутрішню послідовність світогляду, оскільки переконання особистості отримують підтвердження у колективній практиці. Як зазначають Бергер та Лукман, релігія забезпечує «номінацію» реальності - тобто надання подіям певного статусу, значення і моральної оцінки в межах колективної традиції [Бергер, Лукман, *“Соціальне конструювання реальності”*].

У культурному вимірі релігія виступає засобом трансляції історичної пам'яті, міфології, традицій і символічних форм, що формують уявлення про власний народ, його походження, цінності та роль у світі. Наприклад, у юдейській традиції концепт «завіту» формує відчуття колективної відповідальності та моральної місії; у християнстві ідеї любові та смирення задають основу етичної культури; в індуїстській традиції дхарма визначає соціальний і моральний порядок, тощо.

Отже, релігія як інститут соціалізації визначає процес формування ціннісних орієнтацій через символічні форми, традиції, моральні наративи та колективні практики. Вона інтегрує людину в систему культурних смислів і забезпечує стабільність світоглядної свідомості впродовж усього життя.

1.3. Структура релігії як цілісної системи: теоретичні моделі та її основні елементи

Релігія упродовж тисячоліть постає як одна з найстабільніших і найвпливовіших форм організації людського досвіду. Незалежно від історичної епохи, географічних умов чи культурного контексту, релігійні вчення демонструють подібну внутрішню структуру. Це дає змогу розглядати релігію не лише як феномен віри, а як цілісну системну модель, що включає низку обов'язкових елементів, через які і здійснюється її вплив на свідомість, поведінку та світогляд особистості.

Аналіз світових релігій - від авраамічних традицій до індійських і дальньосхідних — показує, що кожна релігія має впорядковану будову, яка складається з низки повторюваних компонентів, притаманних різним традиціям у різних культурних формах [Шугаєва, *Релігії світу*]. Структурний підхід дає змогу побачити релігію не як випадковий набір вірувань і ритуалів, а як цілісну систему, побудовану за логікою певної універсальної «формули».

До базових елементів, що повторюються в релігійних системах світу, належать:

- об'єкт поклоніння або сакральний центр,
- міфологічні та космогонічні уявлення,
- догматичні положення й священні тексти,
- ритуально-культова практика,
- символи та атрибутика,
- культові споруди та сакральний простір,
- духовенство та ієрархія,
- релігійна спільнота,
- морально-етичний кодекс,
- релігійний календар, свята
- зовнішня ідентичність.

Саме ці компоненти забезпечують стабільність релігії як соціального інституту, формують її механізми впливу на світогляд, визначають способи взаємодії віруючого з традицією та спільнотою. Релігія не існує поза структурою: вона завжди проявляється через символи, міфи, ритуали й організовану форму колективного життя, облаштовану навколо досвіду «священного» [*Еліаде*].

Нижче буде детально розглянуто основні елементи структури релігії, їх психологічні та соціокультурні функції, а також їхню роль у формуванні світоглядної свідомості особистості. Такий підхід дозволяє не лише описати релігію як феномен, а й зрозуміти механізми її впливу на внутрішній світ людини та колективні форми духовного життя.

Об'єкт поклоніння і сакральний центр. У структурі будь-якої релігійної системи одним із базових елементів виступає об'єкт поклоніння, який виконує функцію смислового та психологічного ядра релігійної свідомості. Незалежно від культурного контексту, історичної доби чи типу

релігії, саме наявність сакрального центру визначає, яким чином віруючий інтерпретує світ, формує систему моральних орієнтирів та вибудовує внутрішню картину реальності. У класичних релігієзнавчих моделях, підкреслюється, що релігія не існує без священного центру, адже саме його присутність інтегрує міфологічний, догматичний, ритуальний і соціальний рівні релігійної системи. Об'єкт поклоніння визначає головний напрям релігійної орієнтації, структурує віровчення та формує колективну релігійну ідентичність. [Шугаєва Л. *Релігії світу*]

Розуміння сакрального центру як ключового елементу релігії простежується у працях Мірчі Еліаде, він пише, що досвід священного організовує простір і час особистості, створюючи «центр світу», навколо якого вибудовується весь її життєвий порядок [Еліаде М. *Священне і мирське*]. У цій концепції сакральне не сприймається як окрема річ чи образ, а як онтологічна категорія, що визначає спосіб переживання реальності. Людина, яка має сакральний центр, отримує змогу не лише пояснити походження світу, але й знайти власне місце в ньому, відчувати зв'язок із чимось вищим, стабільним і всеохоплюючим. Це особливо важливо з огляду на те, що релігія завжди виконує і функцію психологічної опори: вона допомагає інтегрувати досвід, подолати хаотичність подій і надати життю цілісності.

Психологічне значення об'єкта поклоніння можна пояснити через концепції Віктора Франкла, який підкреслював, що потреба в сенсі є фундаментальною характеристикою людського існування [Франкл В. *Воля до смислу*]. У релігійному контексті об'єкт поклоніння виступає тим «вищим сенсом», через який особистість осмислює власний досвід, переживає страждання, визначає цінності та формує здатність до внутрішнього духовного зростання. Для віруючої людини Бог — чи інший трансцендентний принцип — становить не лише об'єкт віри, але й смисловий центр, який

дозволяє зберігати психологічну стійкість і внутрішню впорядкованість. Ця особливість світоглядної регуляції є однією з причин, чому релігійні системи зберігаються протягом тисячоліть і продовжують впливати на поведінку, емоції та моральні рішення людей.

Юнг у своїй аналітичній психології розглядає Богоподібний архетип як центральний символ колективного несвідомого, що уособлює внутрішню цілісність особистості [Юнг К.-Г. *Архетипи і колективне несвідоме*]. У цьому контексті сакральний центр релігії не лише організовує догматичну частину віровчення, але й виконує глибинну психологічну функцію: він структурує емоційно-смісловий досвід людини і стає «віссю» її психічної інтеграції. Саме тому релігійний досвід часто описується як досвід внутрішнього єднання, відновлення цілісності чи переживання глибинного порядку буття — феномен, який неможливо звести лише до когнітивних процесів чи соціальних впливів.

Соціологічний підхід до аналізу об'єкта поклоніння, представлений у працях Пітера Бергера та Томаса Лукмана [Бергер П., Лукман Т. *Соціальне конструювання реальності*], доповнює психологічні моделі, підкреслюючи роль сакрального у легітимації соціального порядку. У цьому контексті сакральний центр виступає «верховним авторитетом», який визначає моральні норми, регулює соціальні зв'язки та надає культурним практикам статус значущих і виправданих. Через це об'єкт поклоніння стає не лише елементом внутрішньої духовності, але й інструментом соціальної інтеграції, що забезпечує стабільність і спадкоємність культурних традицій.

Об'єкт поклоніння завжди виступає стрижнем, навколо якого вибудовується релігійна доктрина, міфологічні уявлення, культова практика й структура релігійної спільноти [Шугаєва]. Саме він задає логіку всієї релігійної системи, визначає її метафізичну модель, моральну програму та тип взаємодії віруючого з реальністю.

Таким чином, об'єкт поклоніння — це не лише елемент віровчення, але й психологічний, культурний і соціальний центр, який формує внутрішню цілісність релігійної системи та забезпечує її життєздатність. Він виконує роль інтегратора смислів, гаранта морального порядку і джерела особистісної та колективної ідентичності, що дозволяє релігії залишатися одним із ключових механізмів формування світоглядної свідомості людини.

Міфологічні та космогонічні уявлення становлять фундаментальний шар релігійної свідомості та є одним із ключових елементів структури будь-якої релігійної системи. У контексті релігієзнавства та психології релігії міф розглядається не як вигадка чи фантазія, а як символічна форма пізнання, через яку людина осмислює реальність, пояснює походження світу та визначає власне місце у світі. Міф у традиційних культурах виконує функцію «універсальної моделі» буття, яка легітимує людські дії та встановлює порядок у світі [Еліаде М., *Священне і мирське*]. Саме тому міфологічний рівень релігії не є другорядним — він формує основу релігійного досвіду, визначає структуру сакрального часу й простору та створює координаційну систему, у рамках якої особистість вибудовує власну світоглядну свідомість.

Космогонічні міфи, тобто оповіді про походження світу, є центральними у кожній релігійній традиції. Вони описують первинний акт творення, що визначає не лише появу космосу, але й приналежність людини до цього космосу, її функцію, обов'язки та взаємозв'язок із сакральним центром. У юдаїзмі та християнстві космогонія викладена у Книзі Буття, де творення світу описується як послідовний творчий акт Бога-творця, який надає хаосу форму, структуру та зміст. Ця модель походження світу визначає характер релігійної антропології: людина усвідомлює себе створеною за образом Творця, наділеною свободою та відповідальністю, а світ — як упорядковану й осмислену реальність. Монотеїстична космогонія завжди має персоналістичний характер: світ є результатом волі, інтенції та задуму вищої

істоти, що створює основу для морального закону та внутрішньої цілісності релігійної системи [Шугаєва Л., *Релігії світу*].

Міфологічні та космогонічні уявлення виконують і важливу соціальну функцію. Космогонія також забезпечує легітимацію соціального порядку, оскільки вона обґрунтовує не лише походження світу, але й структуру суспільства, моральні норми, тип влади, статус традицій [Бергер, Лукман, *Соціальне конструювання реальності*]. Космогонічний міф надає сакрального характеру правилам, що регулюють життя спільноти: якщо світ створений певним чином, то і соціальна структура повинна відповідати цьому «космічному порядку». Таким чином, міф виконує функцію соціальної інтеграції, перетворюючи релігію на механізм конструювання колективної ідентичності.

Таким чином, міфологічні та космогонічні уявлення становлять одну з найглибших основ релігійної свідомості. Вони задають спосіб переживання світу, визначають модель часу, структуру простору, місце людини у космосі, її моральну програму, рамки соціальної взаємодії та внутрішній смисловий порядок. Міф у релігії — це складний механізм психологічної регуляції, культурної спадковості та конструювання духовної ідентичності, який продовжує виконувати свої функції у сучасному світі.

Догматичні положення та священні тексти. Догматика є центральним структурним елементом релігії, оскільки саме вона формує систему нормативних уявлень, що визначають істинне, правильне та обов'язкове для віруючих. У релігієзнавчій традиції догматичні положення розглядаються як система доктрин, яка надає релігійній картині світу логічної завершеності, внутрішньої узгодженості та нормативної сили. З погляду психології, саме догматика забезпечує стабільність світоглядної системи, виконуючи роль когнітивного «каркасу», що структурує досвід віруючого, визначає рамки інтерпретації подій та формує модель поведінки.

Догматичний компонент є універсальним для всіх релігій, незалежно від їхнього рівня розвитку, кількості прихильників чи культурної належності [Шугаєва Л., *Релігії світу*].

Догматичні положення завжди ґрунтуються на священних текстах — авторитетних джерелах, які визнаються носіями абсолютної істини, сакрального знання та божественного одкровення.

Догматичні положення виконують кілька ключових функцій. По-перше, вони забезпечують когнітивну визначеність, тобто надають людині чіткі відповіді на фундаментальні екзистенційні питання: про сенс життя, природу добра і зла, смерть, структуру світу та місце людини в ньому. Це знижує рівень невизначеності, тривоги та хаосу, створюючи у свідомості віруючого впорядковану, осмислену модель реальності. По-друге, догматика виконує нормативну функцію, визначаючи моральні правила та соціальну поведінку. У цьому сенсі релігія стає важливим механізмом соціальної регуляції, оскільки її догми фіксують у свідомості людини певний тип етичних обов'язків.

Священні тексти також виконують функцію трансляції смислів, завдяки чому релігійна традиція зберігає свою ідентичність протягом століть. Вони містять міфи, притчі, філософські міркування, правила, ритуали та етичні принципи, які переходять від покоління до покоління. Сенси, що зберігаються у традиції, дозволяють людині знаходити внутрішню опору та відповідь на екзистенційні виклики [Франкл, *Воля до смислу*]. Це особливо актуально в кризові періоди, коли особистість шукає стабільності та моральної орієнтації.

Психологічний аналіз догматики дозволяє зрозуміти, як релігія формує світоглядну свідомість. Догми задають структуру мислення, визначають, які питання є значущими, які відповіді є істинними, а які відхиляються як помилкові. Вони формують когнітивні схеми, які впливають на селекцію

інформації, емоційні реакції та поведінкові рішення. Система переконань є ядром особистісної структури, оскільки саме вона визначає напрямок дії та ціннісну орієнтацію людини [*Олпорт, Становлення особистості*].

З позицій релігієзнавства важливо розуміти, що догматика ніколи не є статичною. Хоча релігійні доктрини претендують на незмінність, історичний розвиток релігій показує, що вони піддаються інтерпретації, переосмисленню та реформуванню. Саме тому в межах однієї релігії можуть формуватися різні течії, школи й конфесії, які по-різному трактують догматичні положення та священні тексти. Саме інтерпретація текстів є ключовим механізмом розвитку релігійної традиції [*Шугаєва*].

Таким чином, догматичні положення та священні тексти формують доктринний фундамент релігії, визначаючи її віровчення, моральний кодекс, соціальні норми та психологічну структуру релігійної свідомості. Вони виконують функцію впорядкування світу, надання смислів, регуляції поведінки та забезпечення спадковості традиції. Саме на основі догми релігія перетворюється на цілісну систему, здатну впливати на світогляд особистості, формувати її моральні орієнтири й забезпечувати внутрішню цілісність та стабільність світоглядної свідомості.

Ритуально-культова практика є важливим елементом релігійної системи, адже саме через неї сакральні сенси, міфологічні уявлення та догматичні положення набувають конкретної, переживаної форми. Ритуал виступає своєрідним «мостом» між віровченням і повсякденним життям, через який віруючий входить у простір сакрального, відтворює космогонічні події та зміцнює свою належність до релігійної спільноти. Ритуал — це «повернення до священного часу початку», акт відновлення первинного космічного порядку, який дозволяє людині долучитися до трансцендентної реальності, пережити оновлення та подолати хаос повсякденності [*Еліаде М., Священне і мирське*].

Наукове релігієзнавство визначає ритуали як символічні дії, що мають усталену форму, здійснюються у сакральному контексті та спрямовані на підтримання зв'язку людини зі священним. Вони мають подвійний характер: з одного боку, вони регламентовані традицією та передаються від покоління до покоління, з іншого — містять глибоку психологічну і соціальну функціональність. У структурі релігії ритуал виконує роль нормативного механізму, що забезпечує сталість віровчення, формує колективну ідентичність і підтримує інституційну цілісність релігійної спільноти.

Сучасна психологія релігії підкреслює, що ритуал виконує потужні психотерапевтичні функції. Релігійні дії формують стійкі диспозиції та поведінкові рамки, які допомагають людині впорядковувати емоції, долати тривогу та кризові переживання [*Олпорт Г., Становлення особистості*]. Ритуал забезпечує відчуття контролю, структурованості та безпеки, що особливо важливо в умовах невизначеності. Він створює у психіці віруючого передбачувану систему дій, завдяки якій людина відчуває свою включеність у вищий порядок і свою захищеність у світі, що змінюється.

Соціологічний підхід підкреслює, що ритуал забезпечує символічний порядок спільноти: він транслює культурні значення, підтримує єдність групи, відтворює традиції та зміцнює інституційні механізми релігії [*Бергер, Лукман, Соціальне конструювання реальності*]. Завдяки ритуалу спільнота переживає свою ідентичність, визначає межі «ми» і «вони», підтримує внутрішню згуртованість та формує почуття приналежності. Ритуал також задає ритм соціального часу: святкові цикли, постові періоди, обряди переходу структуровано організовують життя віруючих, інтегруючи їх особисті біографії у колективну історію релігійної традиції.

Антропологічні дослідження показують, що ритуал поєднує в собі тілесний, емоційний, когнітивний і духовний аспекти. У ритуалі людина не лише думає чи молиться — вона діє, рухається, вимовляє формули, співає,

торкається до сакральних предметів, перебуває у певній просторовій конфігурації. Завдяки цьому ритуал формує повноцінний переживальний досвід, у межах якого відбувається внутрішнє перетворення. Ритуал активує архетипні структури психіки, дозволяючи особистості переживати символічне відродження, ініціацію, очищення чи захист [Юнг, *Архетипи і колективне несвідоме*]. У цьому сенсі ритуал — це психологічний механізм інтеграції, який сприяє гармонізації внутрішнього світу людини.

Таким чином, ритуально-культова практика — це не зовнішній атрибут релігії, а її живий центр, у якому сакральні смисли втілюються в досвід, поведінку та колективну взаємодію. Ритуал формує зв'язок із сакральним, надає релігії життєвої сили, підтримує традицію та забезпечує трансляцію духовних і моральних цінностей. Через ритуал релігія впливає на світоглядну свідомість особистості, формує її життєву позицію, моральні принципи та структуру внутрішнього світу.

Символи, знаки, атрибутика. Символи – ще одна складова релігійної системи, оскільки вони забезпечують передачу сакральних смислів у компактній, згорнутій формі, зрозумілій для спільноти та здатній викликати глибинний емоційний відгук. Символ у релігії — це не просто умовний знак; це предмет або образ, який водночас належить до матеріального світу та відкриває доступ до трансцендентної реальності. Релігійний символ - це форма, у якій колективне несвідоме виражає універсальні архетипи, роблячи їх доступними для свідомості [Юнг, *Архетипи і колективне несвідоме*]. Таким чином, символи є посередниками між священним і профанним, між внутрішнім досвідом та зовнішньою культурою, між особистим і колективним.

Символи виконують кілька важливих психологічних функцій. По-перше, вони структурують релігійний досвід, надаючи людині можливість інтерпретувати складні духовні реалії через зрозумілі образи. По-друге, вони

акумулюють емоційний зміст: символ може викликати у віруючого переживання захищеності, благоговіння, надії або внутрішньої сили. По-третє, символи виконують комунікативну функцію — вони є спільною мовою релігійної громади, яка об'єднує людей у єдину духовну традицію. Символи в релігійній системі формують «візуальну й емоційно-змістову карту релігії», через яку віруючий орієнтується в сакральному середовищі [*Шугаєва, Релігії світу*].

Атрибутика релігії — це матеріальні предмети, пов'язані з культом: священні книги, чотки, свічки, ікони, статуї, ритуальні інструменти. Атрибути мають не тільки естетичне чи культурне значення, а й психологічний вплив: вони допомагають зосередити увагу, формують атмосферу сакрального, впливають на емоційний стан віруючого.

Культові споруди та простір «священного». Культові споруди являють собою матеріалізований простір сакрального, що забезпечує можливість контакту між людиною та трансцендентною реальністю. Релігійна споруда виконує функцію «axis mundi» — «світової осі», точки, де перетинаються небо, земля й підземний світ, утворюючи центр космосу для віруючого [*Еліаде*].

Культова архітектура відображає космологію релігії: вертикальні структури нагадують про висхідний шлях до Бога, горизонтальні — про земну рівновагу. Геометрія храму також нерідко кодує космогонічний міф [*Шугаєва*].

Соціологічно храм є місцем консолідації спільноти, відтворення традиції й передачі релігійних практик між поколіннями. Це простір соціалізації, у якому закріплюються норми поведінки та моральні цінності.

Таким чином, культові споруди — це не лише архітектурні об'єкти, а складні культурно-психологічні структури, що втілюють сакральний порядок світу й формують релігійний досвід людини.

Духовенство та релігійна ієрархія. Духовенство — соціальний інститут, який забезпечує збереження, інтерпретацію та передання священної традиції. Роль духовенства полягає не лише в здійсненні ритуалів, а й у формуванні морально-етичних норм, вихованні віруючих і регулюванні релігійних відносин.

Духовенство є «стражем колективної свідомості», оскільки саме через його діяльність суспільство зберігає цілісність релігійних уявлень і моральних законів [Дюркгайм, *«Елементарні форми релігійного життя»*].

Функції духовенства включають:

- інтерпретацію догматів;
- виконання сакральних обрядів;
- формування духовної освіти;
- моральне наставництво;
- збереження традиції як соціальної пам'яті.

У релігійній ієрархії закладений принцип відтворення авторитету: компетентність духовного лідера базується на символічному капіталі — знанні священних текстів, ритуальній владі та моральному авторитеті. Духовна влада має характер «харизматичного авторитету», що ґрунтується на особливому статусі та духовному досвіді служителя [Вебер].

У психологічному вимірі релігійний наставник виконує функцію провідника — фігури, яка сприяє інтеграції внутрішнього світу віруючого, пропонує етичні орієнтири та підтримує переживання смислу. В історії релігій духовенство нерідко виступає також як просвітницька сила, що забезпечувала розвиток освіти, мистецтва, соціальної підтримки.

Таким чином, релігійна ієрархія є механізмом структуризації спільноти, підтримання традиції та відтворення релігійної культури.

Релігійна спільнота — це соціальна група, об'єднана спільною системою вірувань, традицій, ритуалів і моральних норм. Вона забезпечує

колективний характер релігійного досвіду, формує почуття приналежності й підтримує ідентичність віруючого.

Релігійна спільнота є фундаментом соціальної інтеграції: релігійні практики консолідують людей, створюють «моральну єдність» і утримують суспільство від розпаду [Дюркгайм]. Саме через колективні ритуали — молитву, богослужіння, паломництво — індивід переживає досвід «колективного піднесення», що зміцнює віру.

У психологічному аспекті релігійна спільнота виконує функції підтримки, захисту, соціального контролю й морального орієнтування. Спільнота формує середовище, де віруючий здобуває емоційне прийняття, розуміння та можливість самореалізації в межах релігійної культури.

Соціологічні дослідження підкреслюють, що спільнота виступає також механізмом передачі традиції: через сім'ю, релігійні школи, молодіжні організації, об'єднання та братства передаються знання, ритуальні навички, моральні норми [Шугаєва].

Морально-етичний компонент релігії. Морально-етичний вимір є центральною складовою будь-якої релігійної системи, оскільки саме він визначає норми поведінки, ціннісні орієнтири та уявлення про добро й зло. Релігія регулює соціальну поведінку, задаючи моделі чеснот — милосердя, справедливості, покори, відповідальності, любові до ближнього [Джеймс, *«Різноманіття релігійного досвіду»*].

Філософсько-релігійна мораль спирається на уявлення про абсолютні цінності й універсальний порядок буття. Соціологічно — вона є механізмом стабілізації суспільства, оскільки уніфікує поведінку людей і забезпечує підтримання соціального порядку.

Психологічно-моральні норми релігії функціонують як внутрішні регулятори — вони формують совість, почуття відповідальності та моральну рефлексію. Людина спирається на релігійну мораль, щоб інтерпретувати

складні життєві ситуації, долати внутрішні конфлікти й знаходити смисл у власній поведінці.

Отже, морально-етичний компонент релігії виконує функцію регуляції, інтеграції та смислотворення, формуючи в людині здатність до самоконтролю й морального зростання.

Релігійні свята, календар. Релігійний календар — це система сакральних дат і циклів, що структурує час спільноти та організовує релігійне життя. Він задає ритм свят, ритуалів, постів і паломництв, відтворюючи космологічні уявлення релігії.

Свята виконують кілька функцій: відтворення центральних релігійних міфів; консолідація спільноти; емоційне оновлення віруючих; передання традицій наступним поколінням.

Календарні цикли відображають міфологію часу: ідею повторення, оновлення, очищення. Свята є моментом «повернення до міфічного часу», коли людина символічно долучається до священних подій минулого [*Eliade*].

Зовнішня релігійна ідентичність охоплює комплекс матеріальних і візуальних ознак — елементи одягу, знаки належності, обрядові предмети та стилізовані символи, — які виконують надзвичайно важливу соціальну, культурну й психологічну функцію у житті релігійних спільнот. Ці ознаки не є випадковими або декоративними: вони формують особливий код релігійної комунікації, завдяки якому віруючі можуть впізнавати одне одного, підтверджувати свою приналежність до традиції та забезпечувати внутрішню регуляцію поведінки.

По-перше, елементи зовнішньої ідентичності виконують маркерну (ідентифікаційну) функцію. Наявність певного предмета або форми одягу свідчить про належність людини до конкретної релігійної традиції. Це створює можливість для внутрішньої солідарності та взаємного впізнавання серед послідовників однієї віри. У соціологічному контексті такі ознаки є

інструментом формування «ми-групи», що зміцнює психологічну згуртованість спільноти.

По-друге, зовнішня ідентичність має нормативно-дисциплінарний вимір. Специфічні форми одягу або знаки належності нерідко регулюють поведінку індивіда, нагадуючи йому про необхідність дотримуватися моральних і духовних принципів своєї релігії. Наявність видимого символу віри сприяє внутрішньому самоконтролю: людина усвідомлює, що вона представляє свою релігійну групу та її цінності, тому прагне поводитися відповідно до її вимог. У цьому сенсі зовнішні атрибути виконують функцію внутрішньої моральної саморегуляції.

По-третє, знаки зовнішньої ідентичності створюють місток між індивідуальним і колективним досвідом. Через матеріальні віруючий відчуває свою причетність не лише до сучасної спільноти, а й до історичної традиції, поколінь попередників, які носили ті самі символи. Це формує глибоке відчуття включеності у безперервний духовний ланцюг, у «історію віри», що підтримує релігійну тяглість і зміцнює почуття власної духовної ідентичності.

По-четверте, зовнішні релігійні ознаки виконують комунікативну функцію у взаємодії з представниками інших культур та релігій. Вони роблять релігійну ідентичність видимою, зрозумілою та соціально впізнаваною, створюючи рамки для міжрелігійного діалогу, толерантності та культурної взаємодії. Такі маркери можуть також сигналізувати про специфічні особливості релігійної поведінки (наприклад, дотримання харчових обмежень, молитовного режиму, участі в обрядах), що полегшує соціальну комунікацію.

Психологічно зовнішня ідентичність виконує функцію внутрішнього укорінення віри: матеріальний символ допомагає людині переживати свою приналежність не як абстракцію, а як реальний, постійний елемент

повсякденного життя. Дослідження релігійної психології (*В. Джеймс, Е. Фромм*) показують, що постійна присутність символів віри в особистому просторі зміцнює релігійну ідентичність і стабілізує світоглядну свідомість, особливо в періоди емоційних чи екзистенційних криз.

Таким чином, зовнішні ознаки становлять цілісну систему, яка одночасно виконує ідентифікаційну, дисциплінарну, комунікативну, емоційно-підтримувальну та культуроносну функції. Вони підтримують традицію, забезпечують видиму форму існування релігійної ідентичності та інтегрують індивіда у релігійну спільноту на всіх рівнях — психологічному, соціальному й культурному.

Аналіз будови релігій засвідчує, що, попри значні історичні, культурні та регіональні відмінності, релігійні традиції мають внутрішню впорядкованість та демонструють подібну структурну організацію.

Опора на використані наукові джерела дозволяє здійснити аналітичну реконструкцію повторюваних компонентів релігійних систем. На відміну від окремих авторських концепцій, метою цього дослідження є синтез отриманих знань у вигляді універсальної структурної моделі релігії, що формується в межах даної магістерської роботи як результат системного порівняння основних релігійних традицій.

У результаті теоретичного узагальнення можна сказати, що будь-яка релігія характеризується наявністю певних структурних елементів, кожен з яких виконує специфічні функції у забезпеченні цілісності релігійної системи, а їх сукупність створює стійку архітектуру релігійного світогляду.

Сформована в межах дослідження універсальна формула релігії має такий вигляд:

**Релігія = об'єкт поклоніння + міфологія (космогонія) + догматика
+ ритуально-культова практика + символічна система + культовий**

простір + релігійна ієрархія + спільнота віруючих + морально-етичний кодекс + календар і система свят + зовнішня ідентичність.

Ця формула не є результатом синтезу теоретичних положень та порівняльного аналізу, проведеного у межах даної роботи. Вона відображає сукупність структурних компонентів, які виявляються у релігійних традиціях різного типу — авраамічних, індійських, синкретичних та новітніх.

Ця модель демонструє, що релігія функціонує як стійкий механізм світоглядної регуляції, заснований на взаємодії когнітивних (міфологія, догматика), емоційно-ціннісних (етика, символи), поведінкових (ритуали, обряди) та соціальних (ієрархія, спільнота) рівнів. Її структура забезпечує формування узгодженої картини світу, стабілізацію ідентичності та підтримку ціннісної орієнтації особистості.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз поняття світогляду та світоглядної свідомості особистості, а також релігії як соціокультурного й психологічного механізму їх формування. Проведене дослідження дозволило встановити, що світогляд є інтегральною системою уявлень, цінностей, смислів та регулятивних принципів, які визначають спосіб осмислення людиною світу та власного місця в ньому. У філософських підходах світогляд розглядають як концептуальну картину реальності, тоді як у психології він постає як внутрішня структура, що забезпечує когнітивну впорядкованість, ідентичність та життєву орієнтацію особистості. Світоглядна свідомість, відповідно, виявляється як рівень осмисленого, ціннісно забарвленого ставлення до світу, що інтегрує раціональні й емоційно-сміслові компоненти поведінки.

Проведений огляд психологічних механізмів формування світогляду дозволив виявити ключову роль когнітивних схем, процесів інтеріоризації культурних норм, функціонування емоційно-сміслових структур, а також

соціалізаційного впливу. Позиції Юнга щодо архетипів, Франкла щодо смислотворення та Олпорта щодо диспозиційної організації особистості засвідчують: світогляд формується не лише як система знань, а як багаторівнева психологічна конструкція, що забезпечує інтеграцію досвіду, стабільність поведінки та ціннісну самоідентифікацію.

У розділі також було обґрунтовано, що релігія функціонує як один із найпотужніших соціокультурних інститутів формування світоглядної свідомості. Вона пропонує людині впорядковану систему сенсів, моделей поведінки, моральних орієнтирів і символічних структур, які забезпечують цілісність світоглядної картини. Згідно з підходами Еліаде, релігія конструює сакральний простір і надає реальності структуру; у соціологічних концепціях Бергера та Лукмана вона розглядається як механізм легітимації та підтримки соціального порядку; у психологічних теоріях — як інструмент регуляції емоційно-смислової сфери особистості.

Важливою науковою частиною розділу стало формування універсальної структурної моделі релігії, що синтезує ключові елементи, характерні для різних релігійних традицій. На основі порівняння концепцій, викладених у класичних релігієзнавчих працях, аналізу священних текстів та психологічних інтерпретацій релігійності, було виявлено, що всі релігії мають подібну структурну організацію.

Синтез цих елементів дав змогу сформулювати універсальну «формулу релігії», яка виступає методологічною основою подальшої праці у межах даної магістерської роботи. Вона демонструє, що релігія як система є соціально-психологічним конструктом високого рівня організації, здатним формувати стабільну світоглядну структуру особистості через комплекс взаємодіючих когнітивних, символічних та поведінкових компонентів.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ РЕЛІГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

2.1. Методологія дослідження світоглядних структур

Емпіричний етап дослідження спрямований на практичну перевірку теоретичних положень, обґрунтованих у першому розділі, зокрема — на виявлення та підтвердження універсальної структурної моделі релігії як особливої форми світоглядної свідомості. Якщо в теоретичній частині було здійснено концептуальний аналіз феномена світогляду, релігії та їх структурних компонентів, то емпіричне дослідження покликане з'ясувати, чи виявляються визначені структурні елементи в реальних релігійних і соціальних системах, незалежно від рівня індивідуальної релігійності окремих осіб.

Метою емпіричного етапу дослідження є виявлення факту наявності та відтворюваності ключових структурних елементів релігії у різних конфесіях і соціальних інститутах, а також підтвердження можливості застосування універсальної структурної формули релігії для аналізу ширшого кола світоглядних систем, зокрема нерелігійних за формою, але подібних за внутрішньою організацією.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання низки взаємопов'язаних дослідницьких завдань. По-перше, важливим завданням є емпіричний аналіз конкретних релігійних традицій крізь призму структурних компонентів, визначених у першому розділі, з метою встановлення їхньої наявності та функціональної ролі. По-друге, необхідним є дослідження світоглядних установок представників різних конфесій та соціальних спільнот за допомогою анкетування, спрямованого не на оцінку суб'єктивного ставлення до релігії, а на фіксацію факту існування

відповідних структурних елементів у межах певної системи. По-третє, завданням емпіричного етапу є аналіз священних текстів як нормативних джерел, у яких зафіксовані догматичні, морально-етичні, символічні та організаційні основи релігійних систем. Окреме завдання становить порівняльний аналіз релігійних і соціальних інституцій з метою виявлення структурних паралелей, що підтверджують універсальний характер запропонованої моделі.

Логіка добору емпіричного матеріалу ґрунтується на принципі структурної репрезентативності. У межах дослідження залучаються релігійні традиції, які історично належать до різних культурних і цивілізаційних контекстів, що дозволяє уникнути обмеженості аналізу в межах однієї релігійної парадигми. Водночас до вибірки включаються соціальні інститути та професійні спільноти, які не є релігійними за своєю суттю, однак демонструють наявність схожих світоглядних, нормативних та ієрархічних елементів. Такий підхід дає змогу перевірити гіпотезу про те, що релігія є не ізольованим феноменом, а однією з форм більш загальної світоглядної організації людських спільнот.

Методологічну основу емпіричного дослідження становить поєднання якісних методів психологічного та релігієзнавчого аналізу. Основним методом є структурно-функціональний аналіз, який застосовується для виявлення складових елементів релігійних і соціальних систем та визначення їхньої ролі у формуванні світоглядної свідомості. Даний метод дозволяє розглядати релігію не як сукупність вірувань, а як цілісну систему, в якій кожен елемент виконує певну регулятивну, інтегративну або смислотворчу функцію.

Важливим методом емпіричного дослідження є анкетування, розроблене спеціально для виявлення структурних компонентів світоглядних систем. Особливістю застосованого опитувальника є те, що його запитання

спрямовані не на оцінку релігійності або особистої віри респондента, а на фіксацію об'єктивної наявності певних елементів — сакрального центру, нормативних приписів, символів, ритуалів, ієрархії та колективної ідентичності — у межах тієї системи, з якою респондент має справу. Такий підхід дозволяє мінімізувати вплив суб'єктивних чинників і зосередитися на структурних характеристиках досліджуваних явищ.

Доповнювальним методом виступає порівняльний аналіз, який дає змогу співвіднести між собою різні релігійні та соціальні системи на основі єдиної аналітичної схеми. Застосування цього методу дозволяє виявити як спільні, так і відмінні риси у функціонуванні структурних елементів, а також зробити висновки щодо ступеня універсальності запропонованої формули.

Таким чином, методологія емпіричного дослідження вибудована у відповідності до мети та завдань магістерської роботи і забезпечує можливість комплексного аналізу релігії як особливої форми світоглядної свідомості, а також її структурних аналогів у соціальних інститутах. Отримані в ході емпіричного етапу результати створюють підґрунтя для подальшого узагальнення та формулювання висновків щодо універсального характеру світоглядних структур, що регулюють поведінку та ціннісні орієнтації особистості.

2.2. Дослідження релігійних систем крізь призму універсальної структурної формули

Після формування універсальної структурної моделі релігії в теоретичному розділі доцільним є її емпіричне застосування до конкретних релігійних традицій з метою виявлення факту наявності кожного з виокремлених структурних елементів. У даному підрозділі релігії розглядаються не з позиції богословської істинності або індивідуальної віри,

а як соціально-організовані світоглядні системи, що виконують регулятивну, ціннісну та ідентифікаційну функції.

Аналіз здійснюється за єдиною універсальною схемою, яка включає такі складові: об'єкт поклоніння або сакральний центр; міфологічні та космогонічні уявлення; догматичні положення та священні тексти; ритуально-культову практику; символи й атрибутику; культові споруди та сакральний простір; духовенство й ієрархію; релігійну спільноту; морально-етичний кодекс; релігійний календар і свята; зовнішню ідентичність.

До аналізу включено релігії, які мають історичну тяглість, визнання у світовій культурі та сформовану інституційну структуру: християнство (з основними гілками), іслам, юдаїзм, індуїзм, вайшнавизм, буддизм (тхеравада і махаяна), сикхізм, даосизм, конфуціанство, зороастризм, синтоїзм, джайнізм.

Християнство

Християнство є однією з трьох світових релігій, що сформувалася у I столітті н. е. на основі віри в Ісуса Христа як Сина Божого і Спасителя людства. Воно має складну внутрішню структуру та включає кілька великих конфесійних напрямів (православ'я, католицизм, протестантизм), які, попри богословські та обрядові відмінності, поділяють спільне догматичне ядро, канон священних текстів і базові морально-етичні принципи. Християнство функціонує не лише як релігійна система вірувань, а і як потужний соціокультурний інститут, що формує світогляд, систему цінностей, норми поведінки та ідентичність своїх послідовників.

Таблиця 2.1

Християнство через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
-----------------	--------------------

1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Єдиний Бог у Трійці: Бог-Отець, Бог-Син (Ісус Христос) і Бог-Дух Святий. Сакральним центром віри виступає постать Ісуса Христа як Богочоловіка, Спасителя і Посередника між Богом і людьми.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Включає уявлення про створення світу Богом, гріхопадіння людини, спасіння через жертву Христа, існування ангельського і демонічного світу, кінець світу та Страшний суд.
3. Догматичні положення та священні тексти	Базується на Символі віри, вченні про Трійцю, втілення Христа, спасіння, воскресіння мертвих. Священними текстами є Біблія, що складається зі Старого та Нового Завіту.
4. Ритуально-культова практика	Молитва (індивідуальна й спільна), богослужіння, таїнства (хрещення, миропомазання, євхаристія, покаяння, шлюб, священство, елеєосвячення), пости, паломництва.
5. Символи, знаки та атрибутика	Хрест, ікони, свічки, кадило, літургійні книги, реліквії.
6. Культові споруди та сакральний простір	Храм (церква, собор, каплиця). Усередині храму виділяються вівтар, іконостас (у православ'ї), престол, амвон.
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Диякон — священник (пресвітер) — єпископ (у католицизмі також кардинали та папа).
8. Релігійна спільнота	Складається з мирян та духовенства.

9. Морально-етичний кодекс	Основою етики є Десять заповідей, Нагірна проповідь Христа, заповідь любові до Бога і ближнього. Моральні норми регулюють особисту поведінку, сімейні відносини, соціальну відповідальність.
10. Релігійний календар, свята	Різдво, Великдень, Трійцю, Вознесіння, дванадесяті свята, дні пам'яті святих, періоди постів. Календар структурує річний і життєвий цикл віруючого.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Для духовенства: ряси, підрясники, стихарі, фелоні, єпитрахилі, митри тощо. Для мирян: скромність в одязі, покривання голови жінками під час богослужіння, уникання демонстративності.

Іслам

Іслам є однією зі світових монотеїстичних релігій, що сформувалася у VII столітті н. е. на Аравійському півострові. Його засновником вважається пророк Мухаммад, а основою віровчення — одкровення, передані йому Аллахом і зафіксовані в Корані. Іслам охоплює не лише сферу віри, а й усі аспекти життя віруючого, поєднуючи релігійні, правові, моральні та соціальні норми в єдину цілісну систему. У межах ісламу сформувалися основні напрями — сунізм і шіїзм, які поділяють спільне догматичне ядро та структурні елементи релігії.

Таблиця 2.2

Іслам через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Аллах — єдиний, всемогутній і милостивий Бог. Центральний сакральний принцип – строгий монотеїзм (таухід).

2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Уявлення про створення світу Аллахом, створення людини з глини, існування ангелів (Джибріль, Мікаїл та ін.), джинів, сатани (Ібліса), Судний день, рай і пекло.
3. Догматичні положення та священні тексти	Шість стовпів віри (віра в Аллаха, ангелів, Писання, пророків, Судний день, передвизначення) та п'ять стовпів ісламу. Священні тексти – Коран, Сунна, що включає хадиси.
4. Ритуально-культова практика	Визначається п'ятьма стовпами ісламу: шахада (свідчення віри), саят (п'ятиразова молитва), закят (обов'язкова милостиня), саум (піст у місяць Рамадан), хадж (паломництво до Мекки).
5. Символи, знаки та атрибутика	Півмісяць і зірка, каліграфічне зображення імені Аллаха, Коран, молитовний килимок, чотки (тасбіх).
6. Культові споруди та сакральний простір	Мечеть, яка включає міхраб (ніша, що вказує напрямом на Мекку), мінбар, купол, мінарети. Кааба в Мекці.
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Імами, улеми, муфтії, кадії.
8. Релігійна спільнота	Умма
9. Морально-етичний кодекс	Регулюються шаріатом, що охоплює релігійні, правові та етичні приписи.
10. Релігійний календар, свята	Ід аль-Фітр (свято завершення Рамадану) та Ід аль-Адха (свято жертвопринесення). Ісламський

	календар є місячним і регламентує ритм релігійного життя.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Хіджаб, нікаб, абая для жінок; традиційний одяг для чоловіків.

Юдаїзм

Юдаїзм є однією з найдавніших монотеїстичних релігій світу та історичною основою для формування як християнства, так і ісламу. Він сформувався як релігія єврейського народу та поєднує в собі релігійні вірування, правові приписи, етичні норми й елементи національної ідентичності. Юдаїзм ґрунтується на ідеї союзу (завіту) між Богом і народом Ізраїлю та охоплює всі сфери життя віруючого — від культової практики до повсякденних соціальних і сімейних відносин. У межах юдаїзму існують різні течії (ортодоксальний, консервативний, реформістський), однак вони поділяють спільну структурну основу віровчення.

Таблиця 2.3

Юдаїзм через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Ягве (Адонай) — єдиний, трансцендентний Бог, який уклав завіт з народом Ізраїлю. Сакральним центром виступає взаємовідношення між Богом і спільнотою через Закон.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Уявлення про створення світу Богом, створення людини, історію обраного народу, вихід з Єгипту, дарування Закону на горі Синай.

3. Догматичні положення та священні тексти	Танах, що складається з Тори (П'ятикнижжя Мойсея), Пророків (Невіїм) та Писань (Кетувім). Талмуд (Мішна і Гемара).
4. Ритуально-культова практика	Щоденні молитви, читання Тори, дотримання суботи (Шабат), обряди обрізання (бріт-міла), бар-міцву та бат-міцву, святкові й домашні ритуали.
5. Символи, знаки та атрибутика	Менора, зірка Давида, мезуза, тфілін, молитовний шалик (таліт), сувої Тори.
6. Культові споруди та сакральний простір	Синагога. Єрусалимський храм (історично) та Стіна Плачу.
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Рабини, які виконують функції духовних наставників, тлумачів Закону та вчителів. Авторитет знавців Тори.
8. Релігійна спільнота	Формується навколо ідеї обраного народу та спільного дотримання Закону. Приналежність визначається походженням або гіюром.
9. Морально-етичний кодекс	613 заповідей (міцвот), що регламентують моральну поведінку, соціальні відносини, ритуальну чистоту та відповідальність перед Богом і спільнотою.
10. Релігійний календар, свята	Песах, Шавуот, Суккот, Рош га-Шана, Йом-Кіпур, Ханука, Пурим.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Кіпа, пейси, таліт, скромний одяг.

Індуїзм

Індуїзм є однією з найдавніших і найскладніших релігійних традицій світу, що сформувалася на території Індійського субконтиненту та не має

єдиного засновника, канонічного моменту виникнення чи централізованої інституційної структури. Індуїзм являє собою поліцентричну релігійну систему, яка об'єднує різноманітні віровчення, культові практики, філософські школи та соціально-релігійні норми.

В межах індуїзму сформувалася велика кількість течій, напрямів і культів, серед яких провідними є вайшнавизм (поклоніння Вішну та його аватарам), шиваїзм (культ Шиви), шактизм (вшанування Божественної Матері — Шакті), а також численні філософські школи (адвайта, вішишта-адвайта, двіта тощо). Попри внутрішню різноманітність, індуїзм зберігає спільне світоглядне ядро, що дозволяє розглядати його як цілісну релігійну систему з чітко виявлюваними структурними елементами.

Таблиця 2.4

Індуїзм через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Множинність об'єктів поклоніння, об'єднаних уявленням про Брахмана — абсолютну, вселенську реальність. Конкретними сакральними центрами виступають божества різних традицій (Вішну, Шива, Деві та ін.), які сприймаються як прояви єдиного Абсолюту.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Включає циклічну модель часу (юги), уявлення про створення, збереження і руйнування світу, багаторазові народження Всесвіту, карму та сансару. Міфологія розгортається навколо діянь богів, аватарів і героїв писань.

3. Догматичні положення та священні тексти	Веди(Рігведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа), Упанішади, Бхагавад-гіта, Махабхарата, Рамаєна, Пурани.
4. Ритуально-культова практика	Пуджа, мантри, яг'ї, паломництва, пости, медитативні та йогічні практики.
5. Символи, знаки та атрибутика	Ом, янтри, мурті, лотос, священні тварини (корова), квіти, пахощі, вогонь. У різних напрямках свої символи.
6. Культові споруди та сакральний простір	Храми. Священні ріки (Ганг), міста (Варанасі, Вріндаван; тощо), гори та місця паломництва.
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Брахмани, гуру, ачар'ї, санн'ясіни.
8. Релігійна спільнота	Громади, ашрами, традиції учнівства та належність до конкретної течії.
9. Морально-етичний кодекс	Поняття дхарми, карми, ахімси, обов'язку відповідно до життєвого етапу та соціального статусу.
10. Релігійний календар, свята	Дівалі, Холі, Навратрі, Рама-Навамі, Джанмаштамі тощо.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Традиційний одяг, тілаку, бінді, чотки (мала), аскетичні знаки у санн'ясінів.

Буддизм

Буддизм є однією з провідних світових релігійно-філософських традицій, що виникла в VI–V ст. до н.е. в Індії на основі вчення Сіддхартхи Гаути, відомого як Будда. На відміну від теїстичних релігій, буддизм не зосереджується на поклонінні персоніфікованому божеству, а спрямований

на звільнення людини від страждання через усвідомлення природи реальності та внутрішню трансформацію свідомості.

Буддизм характеризується значною внутрішньою різноманітністю, що проявляється у наявності різних шкіл і напрямів (тхеравада, махаяна, ваджраяна), однак попри це зберігає спільне світоглядне ядро, яке дозволяє розглядати його як цілісну релігійну систему з чітко виявленими структурними елементами. Саме це робить буддизм придатним для аналізу в межах універсальної формули релігії.

Таблиця 2.5

Буддизм через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Сакральним орієнтиром є Будда як просвітлена істота та ідеал духовного пробудження. Об'єкт внутрішнього спрямування – Дхарма (вчення) і Сангха (спільнота), що разом утворюють «Три коштовності» буддизму.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Уявлення про сансару, переродження, карму та багаторівневу структуру світів. Космологія має циклічний характер і слугує етичному та практичному осмисленню шляху звільнення.
3. Догматичні положення та священні тексти	Чотири благородні істини, Ламрим, Вісімковий шлях, концепції анатти, дуккхи та нірвани. Священними текстами є Типітака (Палійський канон), сутри махаяни, тантричні тексти у ваджраяні.
4. Ритуально-культова практика	Медитація (саматха, віпасана), рецитацію мантр і сутр, поклоніння ступам, ритуали прийняття

	обітниць, паломництва та церемонії, пов'язані з життєвими циклами.
5. Символи, знаки та атрибутика	Колесо Дгарми, лотос, статуї Будди, чотки (мала), мандали.
6. Культові споруди та сакральний простір	Ступи, пагоди, храми, монастирі. Сакральний простір формується також у місцях, пов'язаних із життям Будди та історією поширення вчення.
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Монаша спільнота — бхікшу та бхікшуні, наставники, лами (у тибетській традиції).
8. Релігійна спільнота	Сангха.
9. Морально-етичний кодекс	П'ять заповідей, каруна, усвідомленість, ненасильство та відповідальності за власні дії через закон карми.
10. Релігійний календар, свята	Свята, пов'язані з життям Будди (Весак), монашими циклами, медитативними ретритами та пам'ятними датами традиції.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Монахи носять характерні ряс (жовті, бордові, помаранчеві), гоління голови є маркером чернецтва. Миряни дотримуються скромного зовнішнього вигляду під час ритуалів і відвідин храмів.

Сикхізм

Сикхізм — монотеїстична релігія, що сформувалася в XV столітті на території Північної Індії (Пенджаб) у контексті взаємодії індуїстської та мусульманської культур. Засновником традиції вважається Гуру Нанак, а подальший розвиток сикхізму пов'язаний із діяльністю десяти гуру, духовна спадщина яких згодом була закріплена у священному тексті Гуру Грантх

Сахіб. Сикхізм від самого початку поєднує в собі релігійну, етичну та соціальну складові, наголошуючи на ідеях рівності людей, служіння спільноті, дисципліни та особистої відповідальності перед Богом і суспільством. Структура сикхізму є чітко впорядкованою і дозволяє простежити наявність усіх основних елементів універсальної моделі релігії, сформульованої у теоретичному розділі роботи.

Таблиця 2.6

Сикхізм через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Єдиний Бог (Ік Онкар), безособовий, поза формами та образами; сакральний центр віри зосереджений не в персоні гуру, а в Божественному слові.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Світ розглядається як творіння Бога, що перебуває в постійному моральному й духовному процесі; акцент на кармі та переродженні.
3. Догматичні положення та священні тексти	Гуру Грантх Сахіб; догматичні принципи включають віру в єдиного Бога, заперечення кастової системи, рівність статей, відмову від ідолопоклонства
4. Ритуально-культова практика	Щоденне читання гімнів (бані), спільні богослужіння в гурдварі, обряд ініціації (амріт санчар)
5. Символи, знаки та атрибутика	Символ Ханда (двосічний меч, чакра і два шаблі); священна книга як центральний символ.
6. Культові споруди та сакральний простір	Гурдвара.

7. Духовенство та релігійна ієрархія	Служителі (грантхі) виконують функцію читців і хранителів тексту
8. Релігійна спільнота	Сангат — громада віруючих; Хальса — ініційована спільнота, що дотримується суворих норм дисципліни
9. Морально-етичний кодекс	Принципи чесності, служіння (сева), рівності, самодисципліни, відповідальності за власні вчинки
10. Релігійний календар, свята	Свята, пов'язані з життям гуру (Гурпураб), заснування Хальси.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Обов'язкові «п'ять К»: кеш (нестрижене волосся), канга (гребінь), кара (сталевий браслет), качера (спеціальні штани), кірпан (ритуальний меч); тюрбан (дастар) як публічний маркер віри

Даосизм

Даосизм — одна з найдавніших релігійно-філософських традицій Китаю, що сформувалася приблизно у VI–IV ст. до н.е. у контексті розвитку китайської духовної культури. Його витоки пов'язані насамперед з іменем Лао-цзи, якому традиційно приписується авторство фундаментального тексту «Дао де цзін». Даосизм існує у двох взаємопов'язаних формах: як філософське вчення (дао цзя) та як релігійна система (дао цзяо). У межах релігійного даосизму сформувалася розгалужена система культів, ритуалів, уявлень про безсмертя, сакральний космос та духовну ієрархію. Даосизм не є релігією догматичного типу, проте він має чітку внутрішню структуру, що включає сакральний центр, канонічні тексти, ритуальну практику, символіку, моральні настанови та оформлену спільноту послідовників, що дозволяє аналізувати його крізь призму універсальної формули релігії.

Таблиця 2.7

Даосизм через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Дао — безособовий, всепроникний космічний принцип, першооснова буття; не персоніфікований бог, а універсальний закон світопорядку.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Уявлення про народження світу з Дао; концепція інь і ян як базових космічних сил; ідея циклічності природних і соціальних процесів.
3. Догматичні положення та священні тексти	Дао де цзін, Чжуан-цзи; канон Дао-цзан (Даоський канон), що включає сотні текстів.
4. Ритуально-культова практика	Очищувальні обряди, медитативні практики, ритуали гармонізації з Дао, алхімічні практики (внутрішня алхімія — нейдань).
5. Символи, знаки та атрибутика	Символ інь-ян (тайцзі), вісім триграм (ба гуа), магичні талісмани (фу), ритуальні мечі та дзвони.
6. Культові споруди та сакральний простір	Даоські храми (гуань), гірські монастирі; сакральними вважаються природні ландшафти (гори, печери, джерела).
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Даоши; ієрархія залежить від школи (Чженьї, Цюаньчжень тощо); наявні наставники та ритуальні майстри
8. Релігійна спільнота	Громади послідовників, монастирські спільноти, миряни.

9. Морально-етичний кодекс	Принципи у-вей (недіяння), природності, стриманості, співчуття, відмови від насильства та надмірних бажань.
10. Релігійний календар, свята	Свята безсмертних, дні вшанування Лао-цзи, сезонні обряди гармонізації з природними циклами.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Даопао, Даогуа; використання амулетів і талісманів

Конфуціанство

Конфуціанство сформувалося у Китаї в VI–V ст. до н.е. та пов'язане з іменем Кун-цзи (Конфуція). Первинно воно виникло як етико-філософське вчення, спрямоване на впорядкування суспільного життя, однак у процесі історичного розвитку конфуціанство набуло рис релігійної системи. Його вплив поширювався не лише на духовну сферу, а й на політику, право, освіту та соціальну організацію китайського суспільства. Упродовж століть конфуціанство функціонувало як основа державної ідеології, формуючи світогляд, моральні норми та поведінкові моделі великих соціальних груп.

Попри відсутність персоніфікованого божества у класичному розумінні, конфуціанство має чітко окреслений сакральний центр, систему канонічних текстів, ритуальну практику, ієрархію соціальних ролей та стійку етичну доктрину. Це дозволяє розглядати його не лише як філософію, а як релігійно-світоглядну систему, що відповідає універсальним структурним елементам релігії.

Таблиця 2.8

Конфуціанство через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
-----------------	--------------------

1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Небо (Тянь) як вищий моральний і космічний принцип; культ предків як сакральна форма зв'язку між поколіннями.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Уявлення про гармонійний космічний порядок, де Небо, людина і суспільство перебувають у взаємозв'язку; акцент на моральному, а не міфологічному походженні порядку.
3. Догматичні положення та священні тексти	Лунь юй, Ши цзін, Шу цзін, Лі цзі, І цзін.
4. Ритуально-культова практика	Ритуали шанування предків, державні церемонії, обрядова поведінка (лі) як форма сакралізованого соціального порядку.
5. Символи, знаки та атрибутика	Символи родової пам'яті, ритуальні таблиці предків, церемоніальні предмети; письмові знаки як сакральна форма знання.
6. Культові споруди та сакральний простір	Храми Конфуція (веньмяо), родові храми; сакралізація простору сім'ї та державних інститутів.
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Вчені (жуши), наставники, державні чиновники.
8. Релігійна спільнота	Сім'я, рід, держава як моральна спільнота; суспільство, об'єднане спільними етичними нормами.
9. Морально-етичний кодекс	Принципи жень (людяність), і (справедливість), л і (ритуальна норма), сяо (шанування батьків).

10. Релігійний календар, свята	Дні вшанування Конфуція та предків; сезонні державні ритуали.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Церемоніальний одяг вчених і чиновників (довгі шати, головні убори гуань); поведінкова стриманість як форма зовнішньої ідентичності.

Зороастризм

Зороастризм є однією з найдавніших монотеїстичних релігій світу, що сформувалася приблизно у II–I тис. до н.е. на території Стародавнього Ірану. Засновником традиції вважається пророк Заратустра (Зороастр), чия діяльність пов'язана з реформуванням архаїчних індоіранських вірувань і формуванням нової релігійно-етичної системи. Зороастризм відіграв значну роль у формуванні релігійної думки Близького Сходу і справив помітний вплив на пізніші монотеїстичні традиції.

Центральною особливістю зороастризму є чітко вибудована дуалістична картина світу, у якій моральний вибір людини між добром і злом набуває сакрального значення. Релігія має розвинену догматику, канонічні тексти, культову практику, систему символів, чіткий морально-етичний кодекс і стійку релігійну спільноту, що дозволяє розглядати її як повноцінну структуровану релігійну систему в межах універсальної формули релігії.

Таблиця 2.9

Зороастризм через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Ахура Мазда — єдиний верховний бог.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Дуалістична модель світу: боротьба між Ахура Маздою (добро) та Ангра-Майнью (зло); космічна битва, що завершується перемогою добра.

3. Догматичні положення та священні тексти	Священне письмо Авеста (включає Ясну, Вісперед, Яшти, Вендідад); Ґати.
4. Ритуально-культова практика	Вогняні обряди, молитви (ясна), ритуали очищення, підтримання ритуальної чистоти.
5. Символи, знаки та атрибутика	Священний вогонь як символ істини та присутності Ахура Мазди; символ фарвахар (душа, моральний вибір, духовний шлях).
6. Культові споруди та сакральний простір	Храми вогню (аташ-бехрам, аташ-адаран).
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Мобеди, Дастури.
8. Релігійна спільнота	Зороастрійські громади (парси, іранські зороастрійці).
9. Морально-етичний кодекс	Принцип «благі думки, благі слова, благі вчинки» (хумата, хухта, хваршта).
10. Релігійний календар, свята	Свята Навруз, Гаханбари, дні вшанування божественних істот (язатів).
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Священна сорочка седре та пояс кусті; стриманий традиційний одяг, що підкреслює чистоту.

Джайнізм

Джайнізм — одна з найдавніших релігійно-філософських традицій Індії, витоки якої сягають щонайменше I тис. до н.е. Він сформувався в контексті давньоіндійської духовної культури паралельно з індуїзмом і буддизмом, однак має власну автономну доктрину та чітко окреслену світоглядну систему.

Таблиця 2.10

Джайнізм через призму універсальної формули релігії

Елемент формули	Зміст і реалізація
1. Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Тиртханкари, мокші; Махавіра.
2. Міфологічні та космогонічні уявлення	Всесвіт вічний і нестворений; складається з упорядкованих рівнів; цикл народжень і перероджень душ.
3. Догматичні положення та священні тексти	Канон Агами (для шветамбарів); тексти Таттвартха-сутра, Калпа-сутра; поділ на школи шветамбарів і дигамбарів.
4. Ритуально-культова практика	Медитації, обряди поклоніння тиртханкарам, пости, аскетичні практики, обітниць самодисципліни.
5. Символи, знаки та атрибутика	Символ долоні з написом ахімса; свастика (у традиційному сакральному значенні); знак шріватса.
6. Культові споруди та сакральний простір	Дерасари; святі гори (Шатрунджая, Саммет-Шикхар).
7. Духовенство та релігійна ієрархія	Чернечі ордени монахів і монахинь; строгі аскетичні ієрархії; духовні наставники.
8. Релігійна спільнота	Чернеча громада та миряни (шравакі).
9. Морально-етичний кодекс	П'ять великих обітниць: ахімса (ненасильство), сатья (правдивість), астея (невикрадення),

	брахмачар'я (стриманість), апаріграха (неприв'язаність).
10. Релігійний календар, свята	Свята Пар'юшана, Махавір Джаянті; дні посту та покаяння.
11. Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Аскетичний одяг монахів: у шветамбарів — білі шати; у дигамбарів — відмова від одягу; миряни дотримуються скромного стилю.

Проведений аналіз різних релігійних традицій через призму виокремлених структурних елементів дозволяє зробити принципово важливий висновок: кожна з розглянутих релігій має внутрішньо впорядковану структуру, що складається з однотипних базових складових, незалежно від історичного походження, культурного контексту чи світоглядної спрямованості конкретної традиції. До таких складових належать сакральний центр або об'єкт поклоніння, космогонічні та міфологічні уявлення, догматичні положення і священні тексти, ритуально-культова практика, символіка, сакральний простір, інститут духовенства, релігійна спільнота, морально-етичний кодекс, календар і система свят, а також зовнішня ідентичність.

Матеріали, систематизовані у відповідних таблицях, фіксують сам факт наявності цих елементів у кожній з проаналізованих релігій, що є ключовим для цілей даного дослідження. Йдеться не про ступінь їхньої значущості або рівень впливу на конкретних адептів, а саме про об'єктивне існування структурних компонентів як таких. Таким чином, емпіричний матеріал підтверджує тезу про універсальність базової структурної організації релігії як соціокультурного феномена.

Водночас результати аналізу засвідчують, що змістове наповнення цих елементів може істотно відрізнятися. У деяких традиціях сакральний центр персоніфікований і має чітко окреслений образ (як у монотеїстичних

релігіях), тоді як в інших він набуває абстрактного або нефігуративного характеру — у формі закону, принципу, шляху чи навіть ідеї порожнечі, як це спостерігається в буддизмі. Аналогічно варіюються форми ритуальної практики, символіки, організації духовенства та способи зовнішньої ідентифікації.

Отже, можна стверджувати, що релігії відрізняються не наявністю або відсутністю структурних елементів, а специфікою їх реалізації. Саме ця варіативність форм при збереженні спільної структурної основи дозволяє говорити про існування універсальної формули релігії, придатної для подальшого порівняльного аналізу.

2.3. Дослідження світоглядних структур: порівняльний аналіз релігійних і соціальних систем.

Емпіричний етап дослідження був спрямований на додаткову перевірку гіпотези щодо наявності універсальної структурної моделі світоглядних систем, сформульованої у попередніх розділах роботи. Основним завданням анкетування було не виявлення ставлення респондентів до релігії або оцінка рівня їхньої релігійності, а фіксація факту існування ключових структурних елементів світогляду в межах різних релігійних систем.

Розроблена анкета мала діагностичний характер і була побудована таким чином, щоб кожне запитання відповідало одному з елементів універсальної формули релігії. Таким чином, логіка анкети була спрямована на структурний аналіз, а не на психологічні установки, особисті переконання чи емоційне залучення респондентів.

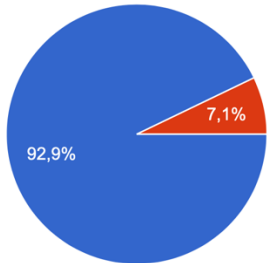
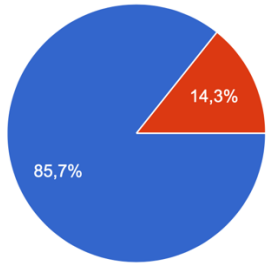
Важливим методологічним принципом стало формулювання запитань у максимально універсальній формі, що дозволяло застосовувати анкету як до представників різних релігійних конфесій, так і до осіб, залучених до

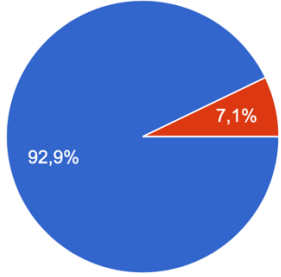
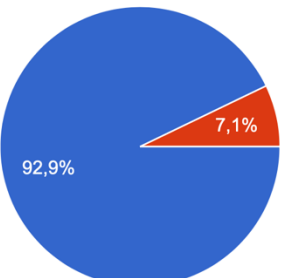
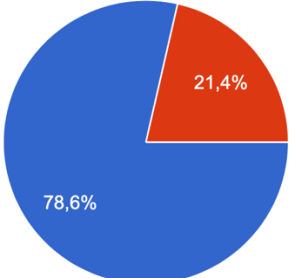
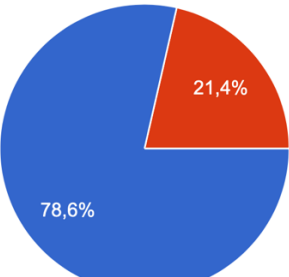
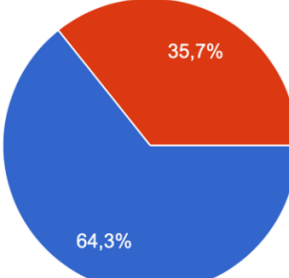
нерелігійних, але внутрішньо структурованих соціальних систем. Варіанти відповідей були уніфікованими для всіх запитань і включали такі позиції: «так, однозначно», «скоріше так», «важко сказати», «скоріше ні», «ні». Це дозволило зафіксувати не лише сам факт наявності певного елементу, але й ступінь його усвідомленості респондентом.

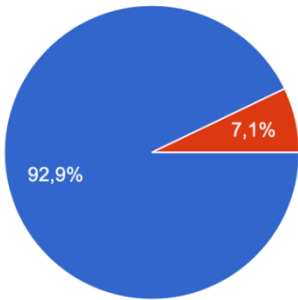
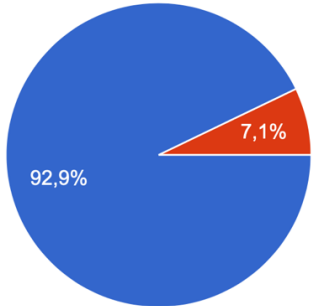
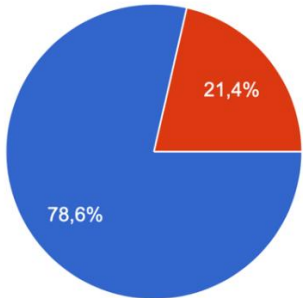
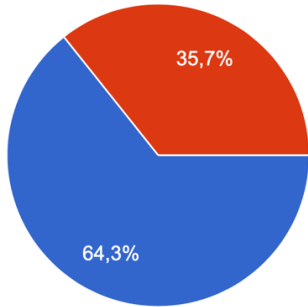
У дослідженні взяли участь представники різних релігійних конфесій, зокрема православного християнства, протестантизму, ісламу (сунітського напрямку), юдаїзму, а також вайшнавської традиції. Вибірка формувалася за принципом доступності та включала респондентів із різним рівнем залученості до релігійного життя — від представників духовенства та активних учасників релігійних спільнот до осіб, які ідентифікують себе з певною конфесією формально (наприклад, через обряд хрещення), але не беруть активної участі у релігійній практиці.

Таблиця 2.11

Результати опитування у вигляді діаграм

Чи існує у вашій системі вірування центральний принцип, цінність або авторитет навколо якого вибудована релігія?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>92,9%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>7,1%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	92,9%	Ні	7,1%
Відповідь	Відсоток						
Так	92,9%						
Ні	7,1%						
Чи має Ваша релігія свою систему смислів і пояснень (сенси, причини, тощо)?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>85,7%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>14,3%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	85,7%	Ні	14,3%
Відповідь	Відсоток						
Так	85,7%						
Ні	14,3%						

Чи існують у вашій релігії чіткі правила та принципи?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>92,9%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>7,1%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	92,9%	Ні	7,1%
Відповідь	Відсоток						
Так	92,9%						
Ні	7,1%						
Чи є у вашій системі повторювані дії або практики, які мають символічне або дисциплінарне значення (молитви, пости, тощо)?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>92,9%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>7,1%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	92,9%	Ні	7,1%
Відповідь	Відсоток						
Так	92,9%						
Ні	7,1%						
Чи використовуються символи, знаки, атрибутика, які мають особливе значення для членів системи?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>78,6%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>21,4%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	78,6%	Ні	21,4%
Відповідь	Відсоток						
Так	78,6%						
Ні	21,4%						
Чи є у вашій системі спеціальний простір (постійний, або тимчасовий, фізичний, або умовний), який сприймається як «особливий» в якому проходять зустрічі, або проводяться певні релігійні дії?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>78,6%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>21,4%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	78,6%	Ні	21,4%
Відповідь	Відсоток						
Так	78,6%						
Ні	21,4%						
Чи існує чітка ієрархія ролей або авторитетів?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>64,3%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>35,7%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	64,3%	Ні	35,7%
Відповідь	Відсоток						
Так	64,3%						
Ні	35,7%						

Чи можна сказати що Ваша релігія об'єднує людей спільними цінностями?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>92,9%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>7,1%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	92,9%	Ні	7,1%
Відповідь	Відсоток						
Так	92,9%						
Ні	7,1%						
Чи наявні в Вашій релігії закріплені норми поведінки, що визначають допустиме та недопустиме? (закони, заповіді, тощо)	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>92,9%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>7,1%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	92,9%	Ні	7,1%
Відповідь	Відсоток						
Так	92,9%						
Ні	7,1%						
Чи задає ця система певний ритм життя (графік, цикли, важливі дати, періоди підвищеної відповідальності)?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>78,6%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>21,4%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	78,6%	Ні	21,4%
Відповідь	Відсоток						
Так	78,6%						
Ні	21,4%						
Чи існують зовнішні ознаки (одяг, стиль поведінки, мова аксесуари), за якими можуть ідентифікувати представника вашої релігії?	 <table border="1"> <thead> <tr> <th>Відповідь</th> <th>Відсоток</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Так</td> <td>64,3%</td> </tr> <tr> <td>Ні</td> <td>35,7%</td> </tr> </tbody> </table>	Відповідь	Відсоток	Так	64,3%	Ні	35,7%
Відповідь	Відсоток						
Так	64,3%						
Ні	35,7%						

Нижче роз'яснення зв'язку забарвлення секторів діаграм та варіантів відповідей:

- Так, однозначно
- Скоріше так
- Важко сказати
- Ні

Аналіз відповідей показав, що всі отримані результати мають позитивну спрямованість: у жодному з пунктів не було зафіксовано негативних відповідей. Відповіді розподілилася між варіантами «так, однозначно» та «скоріше так».

Варіативність між «так, однозначно» та «скоріше так» зумовлена тим, що хоча запитання були сформульовані як універсальні, конкретні форми реалізації структурних елементів істотно відрізняються залежно від релігійної традиції. Те, що в одній системі має чітко окреслений і персоніфікований характер, в іншій може бути реалізоване у символічній, абстрактній або нефігуративній формі.

У процесі безпосереднього спілкування з респондентами було виявлено, що рівень розуміння запитань напряду залежить від ступеня їхньої обізнаності з внутрішньою структурою релігійної традиції. Представники духовенства або особи з глибшим рівнем залученості частіше обирали варіант «так, однозначно», тоді як респонденти з формальною релігійною ідентифікацією схилилися до відповіді «скоріше так», навіть за фактичної наявності відповідного елементу в їхній конфесії. Таким чином, вибір відповіді відображав не відсутність елементу, а ступінь його усвідомлення.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що емпіричні дані підтверджують наявність універсальних структурних елементів у світоглядних системах, незалежно від рівня індивідуальної релігійної залученості респондентів. Анкетування зафіксувало сам факт існування цих елементів, що й становило головну мету даного етапу дослідження. Виявлена

варіативність відповідей не спростовує універсальність формули, а, навпаки, підкреслює її гнучкість та адаптивність до різних культурних, конфесійних і соціальних контекстів.

Порівняльний аналіз релігійних і соціальних систем: емпіричне підтвердження універсальності формули. Вихідним положенням цього етапу є припущення, що структурні елементи, притаманні релігії як формі організації світоглядної свідомості, можуть відтворюватися і в нерелігійних, але соціально значущих та історично усталених інституціях.

З цієї позиції релігія розглядається не як унікальний феномен, ізольований від інших форм соціальної організації, а як одна з можливих моделей структурованого впливу на світогляд, поведінку та ідентичність особистості. Відповідно, постає питання: чи існують у світському соціальному просторі такі системи, які, не будучи релігіями за змістом, функціонують за аналогічною логікою структурної побудови.

Для перевірки цього припущення було обрано низку соціальних інституцій, які відповідають кільком принципово важливим критеріям. По-перше, це системи, що охоплюють широкі маси населення та мають значний вплив на формування ціннісних орієнтацій і моделей поведінки. По-друге, це інституції з тривалою історією існування, що свідчить про їхню соціальну ефективність і стабільність. По-третє, це системи з чітко вираженою внутрішньою структурою, нормативною регламентацією, ієрархією та символічним простором.

Виходячи з цих критеріїв, для подальшого аналізу були обрані такі світські соціальні системи: правоохоронні органи (на прикладі поліції), система охорони здоров'я (медицина), а також освітня система (школи та заклади вищої освіти). Кожна з цих інституцій виконує ключові соціальні функції, формує специфічну професійну ідентичність та здійснює тривалий і системний вплив на світогляд своїх учасників.

Подальший аналіз ґрунтується на застосуванні тієї ж структурної формули, яка була використана для дослідження релігійних систем. Важливо підкреслити, що в даному підрозділі не здійснюється оцінка змісту діяльності зазначених інституцій, а також не проводиться порівняння їхньої ціннісної значущості. Метою аналізу є виключно фіксація факту наявності або відсутності структурних елементів універсальної формули у кожній із розглянутих соціальних систем. Таким чином, акцент робиться не на ідеологічних чи функціональних відмінностях між релігійними та світськими інституціями, а на подібності їхньої внутрішньої організації.

Для наочності та систематизації результатів дослідження подальший аналіз буде представлений у табличній формі. У таблиці буде зіставлено структурні елементи універсальної формули з конкретними проявами цих елементів у кожній із розглянутих соціальних систем. Такий підхід дозволяє чітко продемонструвати, що світські інституції, подібно до релігій, функціонують як цілісні системи світоглядної регуляції, використовуючи схожі механізми формування ідентичності, норм і поведінкових установок. Наразі назви самих елементів формули не змінено, щоб не привести до викривлення суті, але складова цих елементів буде відповідати лексичі сфер які розглядаємо.

Таблиця 2.12

Соціальні структури через призму єдиної формули релігії

Елемент формули	Поліція	Медицина	Освітня система
Об'єкт поклоніння / сакральний центр	Закон, правопорядок, держава, безпека.	Життя і здоров'я людини.	Знання, наука, освіта.

Міфоло- гії та космого- нічні уявлення	Країна має свою будову, вона потребує захисту правопорядку та безпеки громадян.	Життя та здоров'я – найголовніше. Уявлення про лікаря як «рятівника життя».	Уявлення про науку як шлях прогресу, просвітництва.
Догматич- ні поло- ження та священно- норматив- ні тексти	Догмати: присяга, принцип законності; тексти: Конституція, кодекси, статuti.	Догмати: «не нашкодь», лікарський обов'язок; тексти: підручники, протоколи.	Догмати: академічна доброчесність; тексти: програми, стандарти, наукова література.
Ритуально- культова практика	Прийняття присяги, церемонії підвищення звань.	Клятва лікаря, професійні церемонії.	Посвята в студенти, захисти.
Символи, знаки та атрибутика	Герб, жетон, емблеми підрозділів, зірки на погонах.	Червоний хрест, медичні символи.	Герб ЗВО, академічні символи.
Культові споруди та сакральний простір	Відділення поліції, службові приміщення.	Лікарні, клініки, шпиталі.	Університети, академії, школи, тощо.
Духовенство та ієрархія	Рядовий – сержант – офіцер – генерал.	Інтерн – лікар – заввідділенням – головний лікар.	Асистент – доцент – професор –

			доктор. Викладач, завідуючий, декан, ректор.
Релігійна / інституційна спільнота	Правоохоронна система	Система охорони здоров'я.	Система освіти.
Морально- етичний кодекс	Кодекс честі поліцейського (в Україні Закон «Про Національну поліцію»)	Медична етика, деонтологія (у нас Етичний кодекс лікаря України).	Академічна етика (в Україні Закон «Про освіту»).
Календар, свята, циклічність	Професійні свята, річниці служби	Професійні дати, медичні дні	Навчальний рік, сесії, професійні свята
Зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду)	Службова форма, знаки звання	Медичний одяг, професійний вигляд	Академічний дрес-код, мантиї

Проведений аналіз засвідчує, що універсальна структурна формула релігії є релевантною не лише для релігійних систем, а й для низки світських соціальних інституцій, які мають тривалу історію існування, високий рівень інституціоналізації та значний вплив на суспільну свідомість. До таких інституцій належать поліція, медицина та система освіти, що функціонують на засадах чітко структурованої нормативно-ціннісної організації. І це не всі системи, а тільки вибірка.

Це свідчить про те, що структурна логіка релігії є робочою не тільки для сакральної сфери, а виступає універсальним способом організації колективної світоглядної реальності.

Водночас принциповою відмінністю світських систем є відсутність трансцендентного або надприродного виміру. Їхній «сакральний центр» має секуляризований характер і пов'язаний із соціально значущими цінностями — законом, життям, знанням, державою або безпекою. Проте ця відмінність не змінює самої структурної конфігурації, а лише модифікує зміст окремих елементів відповідно до світського контексту.

Таким чином, отримані результати емпірично підтверджують універсальність запропонованої структурної формули релігії як моделі організації світоглядних систем загалом. Це дозволяє розглядати релігію не ізольовано, а як частковий випадок ширшого механізму формування колективних смислів, норм і ідентичностей, що знаходить своє відображення як у сакральних, так і в секулярних формах соціального буття.

Корпоративні та організаційні системи як світоглядні структури квазірелігійного типу. У межах даного підрозділу здійснюється аналіз низки корпоративних і організаційних кейсів найуспішніших організацій світу з позиції універсальної структурної формули релігії, сформульованої у попередніх розділах дослідження.

Корпорація Google є прикладом організаційної структури, що формує власну цілісну світоглядну модель. Її смисловим і сакральним центром виступає ідея глобального упорядкування знань та доступності інформації, яка набуває характеру вищої цінності. Міфологізований вимір проявляється у наративі про технології як інструмент «покращення світу», що формує у співробітників і користувачів уявлення про участь у значущій історичній місії.

Догматичні положення Google закріплені у корпоративних принципах, кодексах поведінки та етичних деклараціях, які визначають допустимі норми мислення й дій. Нормативні тексти — внутрішні регламенти, політики, маніфести — виконують функцію світських «священних текстів», що підлягають обов'язковому засвоєнню. Ритуально-культова практика проявляється у стандартизованих процедурах прийому на роботу, регулярних зустрічах, внутрішніх заходах та специфічній корпоративній культурі взаємодії.

Символіка бренду, візуальна айдентика та простір офісів формують особливе сакралізоване середовище, де фізичний простір підсилює ідеологічну єдність. Ієрархія побудована чітко, але маскується риторикою горизонтальності, що створює ілюзію «спільноти однодумців». Корпоративна спільнота Google функціонує як замкнене коло носіїв ідеї, а зовнішня ідентичність (стиль комунікації, поведінкові норми, професійний жаргон) підкреслює належність до цієї системи.

Корпорація Apple є показовим прикладом корпорації, у якій світоглядна складова має виразні квазірелігійні риси. Сакральним центром системи виступає ідея інновації, естетичної досконалості та «іншого мислення», що подається як вища форма творчого бачення світу. Міфологічний вимір формується через наративи про засновника, історію бренду та протиставлення себе «звичайному» технологічному світу.

Догматичні положення Apple закріплені у жорстких стандартах дизайну, якості, комунікації та лояльності до бренду. Корпоративні документи, презентації та внутрішні регламенти виконують роль нормативних текстів, що визначають допустимі межі інтерпретації ідеї бренду. Ритуальна практика включає презентації продуктів, запуск нових лінійок, внутрішні корпоративні події, які мають характер символічних актів.

Символи Apple (логотип, дизайн пристроїв, мінімалістичний стиль) мають високий рівень сакралізації та впізнаваності. Простір фірмових магазинів виконує функцію «культових споруд», де відбувається взаємодія спільноти з об'єктами поклоніння — продуктами бренду. Ієрархія корпорації суворо структурована, а спільнота користувачів і працівників демонструє високий рівень ідентифікації та емоційної залученості.

Tesla та SpaceX є прикладами організацій, у яких сакральний центр персоніфікований у харизматичній фігурі лідера. Центральною ідеєю виступає віра у технологічний прорив, трансформацію людства та майбутнє цивілізації. Ця ідея набуває характеру світоглядної доктрини, що визначає смислові орієнтири діяльності. Навколо фігури Ілона Маска є і доволі містичні припущення та теорії, від статусу «героя нашого часу» до «форми втілення Бога на землі».

Міфологічний компонент проявляється у наративах про «місію людства», освоєння космосу, порятунк планети та історичну винятковість проєктів. Догматичні положення зафіксовані у стратегічних документах, заявах, внутрішніх правилах та ціннісних деклараціях. Ритуали включають публічні запуски, презентації, внутрішні процедури та символічні акти, що підсилюють віру у спільну мету.

Символіка, простір виробництва та ієрархія формують замкнену світоглядну систему, де спільнота працівників і прихильників виступає носієм ідеї, а зовнішня ідентичність підкреслює причетність до «обраного кола» творців майбутнього.

Проведений аналіз корпоративних та організаційних систем засвідчує, що найуспішніші корпорації сучасного світу демонструють чітку відповідність універсальній структурній формулі, характерній для світоглядних і релігійних систем. Компанії, такі як Google, Apple, Tesla, SpaceX та інші глобальні організації, що мають тривалу історію розвитку та

значний вплив на масову свідомість, функціонують не лише як економічні інституції, але й як цілісні світоглядні структури, здатні формувати стійку ідентичність, систему цінностей і колективну лояльність.

У межах даного дослідження було здійснено лише загальний, оглядовий аналіз доступного матеріалу без глибокого занурення у внутрішні корпоративні механізми. Водночас навіть поверхневий розгляд дозволяє виявити наявність усіх ключових елементів сформованої універсальної формули.

Особливо показовим є те, що в межах таких корпорацій формується багаторівнева спільнота учасників, подібна до релігійних систем. З одного боку, існують особи, безпосередньо залучені до функціонування організації, які виконують роль «внутрішніх носіїв» ідеї та цінностей системи. З іншого боку, наявна широка група людей, які не беруть участі у внутрішніх процесах, проте активно ідентифікують себе з продуктами діяльності корпорації, поділяють її цінності та відчують символічну причетність до неї через споживання результатів її праці. Така структура є функціонально подібною до поділу у релігіях між духовенством та мирянами, що ще раз підтверджує універсальність виявленої світоглядної моделі.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи було здійснено комплексне емпіричне дослідження універсальної структури моделі релігій та соціальних систем з метою перевірки її реального функціонування в різних світоглядних, інституційних і організаційних контекстах. Основним завданням цього етапу дослідження було не інтерпретаційне або оціночне осмислення релігійних і соціальних явищ, а фіксація самого факту наявності структурних елементів сформованої універсальної формули у конкретних системах.

Було обґрунтовано методологію та дизайн емпіричного дослідження. Визначено логіку добору матеріалу, яка поєднала якісні методи аналізу

(структурний аналіз релігій, аналіз священних текстів, порівняльний аналіз соціальних систем) із емпіричними методами збору даних (анкетування). Обрані методи дозволили забезпечити системність, відтворюваність та наукову коректність дослідження, а також уникнути редукції складних світоглядних систем до суб'єктивних оцінок респондентів. Методологічна підхід був побудований таким чином, щоб виявляти саме наявність структурних елементів, а не рівень релігійності, залученості чи особистого ставлення досліджуваних осіб.

Також було здійснено аналіз релігійних систем через призму універсальної структурної формули. На матеріалі визнаних світових релігій було продемонстровано, що кожна з них, незалежно від історичного походження, теологічних уявлень чи культурного контексту, містить усі ключові структурні елементи. Отримані результати підтвердили, що зазначені елементи не є випадковими або вторинними, а утворюють стійку структурну основу релігій як цілісних світоглядних систем.

Один з підрозділів був присвячений емпіричному дослідженню світоглядних структур на основі результатів анкетування представників різних конфесій. Аналіз відповідей показав, що всі виявлені структурні елементи отримали позитивне підтвердження. Варіативність відповідей у межах формулювань «так однозначно» та «скоріше так» пояснюється різним рівнем залученості респондентів, ступенем їх обізнаності та специфікою форм реалізації окремих елементів у конкретних традиціях. Водночас жоден із елементів не був заперечений, що підтверджує універсальний характер досліджуваної формули.

Здійснено порівняльний аналіз релігійних і соціальних систем з метою емпіричного підтвердження універсальності виявленої структури. Дослідження показало, що соціальні інститути, які мають тривалу історію, високу суспільну легітимність і чітко вибудовану внутрішню організацію,

функціонують за тією ж структурною логікою, що й релігійні системи. Відмінність між ними полягає не у формі організації, а у відсутності сакрально-трансцендентного виміру. Це дозволяє розглядати універсальну формулу як світоглядно-структурний механізм, що не обмежується виключно релігійною сферою.

Проаналізовано корпоративні та організаційні системи як світоглядні структури квазірелігійного типу. Такі структури формують не лише професійну, а й світоглядну залученість як внутрішніх учасників, так і широкого кола прихильників, що функціонально наближає їх до релігійних систем.

Загалом результати другого розділу дозволяють зробити висновок, що сформована універсальна структурна формула дійсно функціонує у різних типах систем — релігійних, соціальних, інституційних і корпоративних. Основним результатом емпіричного дослідження є підтвердження факту наявності всіх елементів формули у кожній з проаналізованих структур. Таким чином, поставлені у дослідженні завдання виконано, а емпіричний етап можна вважати успішним.

Отримані результати створюють підґрунтя для подальшого осмислення універсальної формули як інструменту аналізу, проектування та управління складними соціальними і світоглядними системами, що виходить за межі суто релігієзнавчого контексту.

РОЗДІЛ III. УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМУЛА СВІТОГЛЯДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ, КОНСТРУЮВАННЯ ТА ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

3.1. Переосмислення «формули релігії» як універсальної світоглядної моделі та причини її універсальності

Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного дослідження дозволяє зробити висновок про те, що структура, яка на початкових етапах роботи була окреслена як «формула релігії», за своїм змістом і функціонуванням виходить далеко за межі суто релігійного феномену. Проведений аналіз релігійних систем, результати анкетування, дослідження священних текстів, а також порівняльний аналіз соціальних, інституційних і корпоративних утворень засвідчили, що йдеться не про конфесійну модель, а про універсальний механізм організації світоглядної свідомості людини.

На теоретичному рівні було показано, що релігія історично є однією з найдавніших форм цілісного світоглядного конструювання, у якій усі ключові елементи такої моделі представлені у найбільш завершеному вигляді. Саме тому релігійні системи стали відправною точкою для виявлення структури. Водночас емпіричні дані доводять, що ті самі елементи виявляються і в системах, які не мають релігійного змісту, але виконують аналогічні функції — формування цінностей, норм, ідентичності, поведінкових моделей та відчуття приналежності.

Це дозволяє аргументовано перейти від поняття «формула релігії» до поняття універсальної формули світогляду людини, оскільки виявлена структура описує не зміст віри, а спосіб організації смислів, незалежно від того, у якій формі вони реалізуються — релігійній, соціальній, політичній чи корпоративній.

У межах цього переосмислення виникає необхідність трансформації назв елементів формули. Первинні поняття, що мають релігієзнавче походження, зберігають свою аналітичну цінність, однак для універсального застосування вони потребують ширшого, надконфесійного тлумачення.

Так, елемент, який у релігієзнавчому контексті визначався як об'єкт поклоніння або сакральний центр, у межах універсальної світоглядної моделі доцільно трактувати як еталон, або центральну смислову доміную систему. Це той ідейний або ціннісний центр, навколо якого вибудовується вся структура світогляду. У релігії ним виступає божество або абсолют, у державі — ідея суверенітету, національної єдності чи конституційного ладу, у корпораціях — місія, бачення або ключова ідея бренду.

Міфологічні та космогонічні уявлення, які в релігійних системах пояснюють походження світу та місце людини в ньому, в універсальному вимірі постають як пояснювальна картина системи світу. Вона формує уявлення про походження, історію, сенс існування та напрям розвитку спільноти. Аналогічні наративи наявні в історії держав, ідеологіях, національних концепціях і корпоративних легендах.

Догматичні положення та священні тексти у межах універсальної формули трансформуються у нормативно-ціннісну основу та канонічні джерела. Йдеться про систему правил, принципів і зафіксованих положень, які визначають допустиму поведінку та світоглядні межі. У державах це закони та конституції, у професійних системах — кодекси та стандарти, у корпораціях — внутрішні регламенти й корпоративні принципи.

Елемент ритуально-культової практики у широкому контексті набуває значення регламентованих практик відтворення системи. Це повторювані дії, процедури та церемонії, які закріплюють світогляд на практичному рівні. До них належать не лише релігійні обряди, а й присяги, посвяти, церемонії вступу, регулярні зібрання та ритуалізовані процеси в соціальних інститутах.

Символи, знаки та атрибутика зберігають свою функцію і в універсальній моделі, виступаючи як символічна система ідентифікації та трансляції смислів. Державна символіка, емблеми, логотипи, гімни та інші знакові елементи виконують ту саму роль, що й релігійні символи — фіксують належність і концентрують ключові цінності.

Елемент культових споруд і сакрального простору у надрелігійному вимірі трансформується в інституціоналізований простір функціонування системи. Будівлі державних органів, навчальні заклади, штаб-квартири корпорацій або спеціально визначені місця виконують роль просторових центрів світоглядної організації.

Духовенство та релігійна ієрархія в універсальній формулі відповідають системі управління та ролей та ієрархії, яка забезпечує структурованість, контроль і передання цінностей. Цей елемент чітко простежується в будь-якій стабільній системі — від державного управління до корпоративного менеджменту.

Релігійна спільнота у широкому контексті постає як спільнота носіїв світоглядної моделі, тобто група людей, які ідентифікують себе з певною системою незалежно від рівня залученості. Саме цей елемент забезпечує відтворення та життєздатність системи.

Морально-етичний компонент релігії у надконфесійному вимірі виступає як етичний регулятор поведінки, що формує уявлення про належне, допустиме та соціально схвалюване. Без цього елемента система втрачає внутрішню стабільність і довіру.

Релігійний календар і свята трансформуються у темпоральну організацію життя системи, яка структурує час через цикли, пам'ятні дати та ритуалізовані події. Це характерно як для релігій, так і для держав та організацій.

Нарешті, зовнішня ідентичність (одяг, норми вигляду) у широкому значенні виступає як маркери належності та репрезентації, що дозволяють візуально фіксувати участь у системі.

Отже, будова світоглядної системи людини виглядає так:

**Модель світоглядної системи = Еталон + Уявлення про систему +
Догматика + Символи + Простір + Ієрархія + Спільнота + Етичний
регулятор + Темпоральна організація + Айдентика**

Важливим аргументом на користь універсальності цієї моделі є те, що за аналогічною структурою вибудовані не лише релігії чи корпорації, а й держави як комплексні соціальні системи. Будь-яка держава має центральну ідею, нормативну базу, ієрархію, символіку, просторові центри, спільноту громадян, етичні принципи, календар — що повністю відповідає виявленій формулі, національне вбрання.

Стійкість і прийнятність систем, побудованих за цією формулою, пояснюється тим, що вона відповідає базовим когнітивним, соціальним і екзистенційним потребам людини: потребі в сенсі, порядку, ідентичності, передбачуваності та приналежності. Саме тому такі системи сприймаються як зрозумілі, «природні» та психологічно комфортні.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють обґрунтовано стверджувати, що виявлена структура є універсальною світоглядною моделлю, підтвердженою як теоретично, так і емпірично, та функціонує в релігійних, соціальних, інституційних і корпоративних системах незалежно від їх змістового наповнення.

Причини ефективності універсальної світоглядної формули.
Ефективність універсальної світоглядної формули умовлена її глибинною відповідністю базовим психологічним і соціальним потребам людини. Світогляд, як інтегральна система уявлень про світ, себе та власне місце в соціальній реальності, виконує не лише пізнавальну, а й регулятивну,

ціннісну та адаптаційну функції. Саме тому будь-яка система, яка претендує на стійкість, масовість і тривале існування, змушена так чи інакше відтворювати базові структурні елементи, що забезпечують психологічний комфорт індивіда та соціальну впорядкованість спільноти.

Передусім універсальна формула світоглядної системи відповідає фундаментальній людській потребі в сенсі. Людина не здатна тривалий час існувати в умовах екзистенційної невизначеності, хаосу або відсутності пояснювальних моделей реальності. Наявність еталону, уявлення про систему та догматично закріпленої нормативно-текстової основи дозволяє людині вписати власний досвід у ширший контекст, зрозуміти причини подій, визначити їх значення та прогнозувати наслідки власних дій. Саме це забезпечує відчуття осмисленості буття незалежно від того, чи йдеться про релігійну, державну, професійну або корпоративну систему.

Не менш значущою є потреба в ідентичності, тобто у відповіді на питання «хто я?» та «до чого я належу». Універсальна формула включає елементи айдентики, символіки та спільноти, які формують чіткі маркери належності та самовизначення. Через символи, зовнішні ознаки, мову, ритуали й усталені ролі людина отримує можливість ототожнити себе з певною системою, водночас відмежовуючи «своє» від «чужого». Це знижує рівень тривожності, сприяє стабілізації Я-концепції та формує відчуття психологічної цілісності.

Людина є соціальною істотою, а тому потребує включеності у стійкі групи та спільноти. Універсальна світоглядна формула передбачає наявність структурованої спільноти з визначеними правилами входження, ролями та механізмами взаємодії. Саме це забезпечує соціальну інтеграцію індивіда, формує почуття підтримки, взаємної відповідальності та колективної солідарності. На цьому рівні формула «працює» не лише для окремої людини, а й для групи, забезпечуючи її внутрішню згуртованість і відтворюваність.

Окремої уваги заслуговує потреба в порядку та нормативності. Структурована світоглядна система завжди містить чітко визначені правила, ієрархії та механізми регуляції поведінки. Морально-етичний регулятор, догматичні положення та ієрархічна організація дозволяють людині орієнтуватися в соціальній реальності, розуміти допустимі та недопустимі форми поведінки, а також прогнозувати реакцію системи на власні дії. Це суттєво знижує рівень соціальної невизначеності та сприяє формуванню відчуття безпеки.

У соціальному вимірі універсальна світоглядна формула забезпечує стабільність соціальних систем. Чітка структура, закріплені ролі, спільні цінності та ритуалізовані практики дозволяють системі відтворювати себе у часі, передавати норми та смисли новим поколінням і адаптуватися до зовнішніх змін без втрати внутрішньої цілісності. Саме тому як релігійні традиції, так і державні інститути, армії, освітні системи або великі корпорації демонструють схожі структурні принципи незалежно від культурного чи історичного контексту.

Універсальність формули також пояснюється її позачасовим характером. Базові потреби людини — у сенсі, ідентичності, належності, порядку та нормативності — залишаються незмінними впродовж історії. Змінюються форми, символи та конкретні інтерпретації, однак сама структура, яка забезпечує задоволення цих потреб, відтворюється знову і знову. Саме тому універсальна світоглядна формула виявляється релевантною як для архаїчних релігійних систем, так і для сучасних світських, інституційних та корпоративних утворень.

Таким чином, ефективність універсальної світоглядної формули зумовлена не випадковими історичними чинниками, а її відповідністю фундаментальним психологічним і соціальним механізмам людського існування. Саме ця відповідність забезпечує її стійкість, адаптивність і

здатність функціонувати в різних сферах суспільного життя незалежно від культурних, конфесійних чи часових відмінностей.

3.2. Рекомендації щодо прикладного застосування формули як інструменту створення та проектування систем, особистого консультування, аудиту, діагностики та критичної оцінки впливу

Отримані результати дозволяють розглядати універсальну формулу світогляду не лише як аналітичну модель для опису вже існуючих релігійних, соціальних або інституційних систем, але і як практичний інструмент їх свідомого створення та проектування. Саме у цьому аспекті формула набуває прикладного значення, виходячи за межі суто релігієзнавчого або соціально-філософського аналізу.

Формула світоглядної системи, що складається з еталону, уявлення про систему, догматичного ядра (норм і текстів), символів, простору, ієрархії, спільноти, етичного регулятора, темпоральної організації та айдентики, може бути свідомо використана як структурна основа для побудови організацій різного типу. Її ефективність полягає у тому, що вона відповідає базовим механізмам людського сприйняття, самоідентифікації та соціальної інтеграції, що було обґрунтовано у попередніх підрозділах.

У контексті створення організацій та інституцій формула дозволяє уникнути стихійності та фрагментарності у формуванні внутрішньої культури. Часто новостворені структури концентруються виключно на функціональних або економічних аспектах діяльності, ігноруючи світоглядний рівень. У таких випадках відсутність чітко визначеного еталону, системи цінностей або етичного регулятора призводить до внутрішньої нестабільності, конфліктів та втрати лояльності учасників. Використання формули як проєктного інструменту дозволяє на етапі створення організації

закласти всі ключові структурні елементи, забезпечивши її цілісність і довготривалу стійкість.

У сфері побудови корпорацій універсальна формула світогляду може застосовуватися як модель формування корпоративної ідентичності та культури. Практика показує, що найбільш успішні корпорації не обмежуються лише чіткою бізнес-стратегією, а створюють власну систему сенсів, символів і норм, з якою ідентифікуються як працівники, так і споживачі. Свідоме закладення елементів формули — від корпоративної місії як еталону до символів бренду, внутрішньої ієрархії та ритуалізованих практик — сприяє формуванню відчуття належності та залученості, що істотно підвищує ефективність функціонування системи.

Особливої уваги потребує можливість застосування формули у формуванні ідеологічних, соціальних та культурних проєктів. Такі проєкти часто орієнтовані на широку аудиторію та мають на меті зміну або трансформацію суспільних установок. Без чіткої структурної основи вони швидко втрачають підтримку або залишаються маргінальними. Формула світогляду дозволяє проєктувати такі ініціативи як цілісні системи, у яких наявні зрозумілий сенсовий центр, нормативна база, символічний рівень та механізми інтеграції учасників у спільноту.

Водночас принципово важливим є етичний вимір використання формули. З огляду на те, що вона впливає на світоглядні механізми людини, її застосування не повинно мати маніпулятивного характеру. Формула не є інструментом примусу або прихованого контролю, а виступає засобом усвідомленого конструювання систем, у яких людина розуміє правила, цінності та власну роль. Етичне використання передбачає прозорість, добровільність участі та відповідність декларованих принципів реальній практиці функціонування системи.

Практичне застосування формули можливе у різних сферах суспільного життя. У бізнесі вона може використовуватися для створення корпоративних культур, що сприяють лояльності та довготривалому розвитку. В освітній сфері — для проектування навчальних закладів як цілісних світоглядних середовищ, де поєднуються знання, цінності та соціалізація. У соціальних ініціативах формула допомагає структурувати діяльність та забезпечити сталість рухів, орієнтованих на суспільне благо. У волонтерських і громадських рухах вона сприяє формуванню спільної ідентичності та підтримці мотивації учасників.

Таким чином, формула світогляду може розглядатися як універсальний інструмент проектування систем, здатний забезпечити їх внутрішню логіку, стабільність і прийнятність для людини. Її прикладне значення полягає у можливості свідомого створення структур, які не лише ефективно функціонують, але й гармонійно інтегруються у психологічний та соціальний простір особистості.

Масштабування формула та використання як інструмент особистого консультування. Однією з ключових властивостей універсальної формули світогляду є її масштабованість. Це означає, що її структурні елементи зберігають свою логіку та функціональність незалежно від розміру системи. Великі соціальні утворення — релігії, держави, корпорації — можуть реалізовувати ці елементи у формалізованому вигляді, тоді як малі організації або окрема людина — у більш гнучкій, персоналізованій формі.

Особливу наукову й практичну цінність у цьому контексті становить можливість використання формули як інструменту особистого консультування. Якщо розглядати світоглядну систему конкретної людини, стає очевидним, що всі елементи формули, виявлені у релігіях та соціальних

структурах, наявні й на індивідуальному рівні — хоча й у неінституціоналізованому вигляді.

Першим елементом у межах особистого консультування виступає еталон — внутрішній або зовнішній орієнтир, з яким людина співвідносить власні дії, вибори та уявлення про «правильне» життя. На індивідуальному рівні це може бути конкретна постать, образ бажаного «я», ідеал успіху, моральний взірець або навіть абстрактна ідея (свобода, гармонія, самореалізація). Відсутність чіткого еталону часто призводить до втрати сенсу, хаотичності рішень та внутрішньої дезорієнтації.

Другим елементом є уявлення про систему, тобто цілісна картина світу, в якій людина розуміє, «як усе влаштовано». На особистісному рівні це проявляється у переконаннях щодо суспільства, міжособистісних відносин, причинно-наслідкових зв'язків між зусиллями та результатами. Якщо ця картина є фрагментарною або суперечливою, людина відчуває постійну тривогу та нестабільність.

Третім елементом виступає догматика, яка в індивідуальному вимірі набуває форми внутрішніх правил, переконань і норм, якими людина керується у житті. До цього ж елементу належать і так звані «особисті тексти» — джерела, на які людина спирається у формуванні своїх уявлень і цінностей. Це можуть бути книги, фільми, серіали, музика, біографії значущих осіб або медіаконтент, що виконує функцію, подібну до священних текстів у релігійних системах. Аналіз цього елементу дозволяє виявити, які смисли людина інтеріоризує та які наративи формують її світогляд.

Наступним елементом є символи, які на особистісному рівні проявляються у значущих образах, предметах, метафорах і навіть мовних конструкціях, якими людина описує себе та світ. Символи відіграють важливу роль у самоідентифікації, оскільки вони концентрують складні смисли у доступній формі.

Простір як елемент формули в особистому консультуванні охоплює ті середовища, в яких людина відчувається «на своєму місці»: дім, робочий простір, місто, спільноти за інтересами. Порушення просторової відповідності часто супроводжується відчуттям дискомфорту, вигорання або відчуження. Важливим є і те, як цей простір виглядає, та як людина про нього піклується.

Елемент ієрархії на індивідуальному рівні відображає систему пріоритетів та ролей, яку людина вибудовує у власному житті: що є головним, а що другорядним; яким авторитетам вона довіряє; які ролі вважає для себе допустимими або недопустимими. Невпорядкована або суперечлива ієрархія призводить до внутрішніх конфліктів і труднощів у прийнятті рішень та субординації.

Спільнота у межах особистого консультування включає групи, з якими людина себе ототожнює: професійні кола, дружні спільноти, онлайн-спільноти або культурні середовища. Відсутність або розрив із значущою спільнотою часто стає джерелом почуття ізоляції та екзистенційної порожнечі.

Етичний регулятор відображає систему внутрішніх оцінок «добре — погано», «допустимо — недопустимо», яка керує поведінкою людини. Його неузгодженість із реальними діями спричиняє внутрішню напругу та почуття провини.

Елемент темпоральної організації охоплює спосіб, у який людина структурує свій час: ритми життя, значущі дати, цикли активності та відпочинку, уявлення про майбутнє. Втрата часової структури часто супроводжується відчуттям застою або хаосу.

Нарешті, айдентика проявляється у зовнішньому вигляді, стилі одягу, манері поведінки та комунікації, через які людина презентує себе світу. Цей

елемент є важливим індикатором узгодженості внутрішнього світогляду із зовнішнім проявом.

Використання формули у процесі консультування дозволяє м'яко виявити зони дисбалансу у світоглядній структурі особистості. Запитання, спрямовані на кожен із елементів формули, не мають загрозливого або нав'язливого характеру, що робить метод психологічно безпечним та прийнятним для клієнта. Людина може не усвідомлювати, що її світогляд аналізується за структурною моделлю, однак результати такого аналізу дозволяють точно локалізувати джерело труднощів.

Таким чином, універсальна формула світогляду виступає ефективним інструментом індивідуального аналізу та консультування, який доповнює існуючі психологічні підходи, не замінюючи їх, але надаючи структурну рамку для глибшого розуміння причин особистісних криз і внутрішніх конфліктів. Її масштабованість підтверджує універсальний характер формули та розширює межі її практичного застосування.

Формула світогляду як інструмент аудиту та діагностики систем. Окрім проєктувальної та консультативної функцій, універсальна формула світогляду може бути використана як ефективний аналітичний інструмент аудиту та діагностики вже існуючих систем. У цьому контексті формула набуває прикладного значення, дозволяючи не лише створювати нові світоглядні, соціальні або організаційні утворення, а й критично оцінювати ті системи, які функціонують у реальному соціальному просторі.

Аудит системи за допомогою формули світогляду ґрунтується на припущенні, підтвердженому результатами даного дослідження, що стійкість і життєздатність будь-якої системи безпосередньо залежать від наявності та узгодженості всіх її структурних елементів. Формула у цьому випадку виступає не ідеологічним, а саме структурно-аналітичним інструментом,

який дозволяє розкласти систему на базові складові та оцінити ступінь їхньої сформованості.

Застосування формули як інструмента аудиту починається з оцінки цілісності системи. Цілісність розуміється як внутрішня логічна завершеність, у межах якої всі елементи взаємопов'язані та взаємно підкріплюють один одного.

Особливу діагностичну цінність формула має у виявленні наявності або відсутності ключових елементів. На практиці це означає, що аналітик або дослідник може послідовно перевірити, чи має система чітко визначений ціннісний або смисловий центр, зрозумілу систему норм і правил, впізнавану ідентичність, сформовану ієрархію, стабільну спільноту носіїв, а також узгоджену часову та просторову організацію. Такий підхід дозволяє уникнути поверхневих оцінок і зосередитися на структурних причинах ефективності або неефективності системи.

Одним із ключових результатів діагностики є виявлення так званих «точок просідання» — елементів, які або відсутні повністю, або функціонують у деформованому вигляді. Наприклад, відсутність чіткої ієрархії призводить до розмитості ролей, конфліктів повноважень і зниження відповідальності. У таких системах часто спостерігається хаотичність управлінських рішень та зростання внутрішньої напруги.

Іншою типовою точкою просідання є нечіткий або суперечливий морально-етичний кодекс. За відсутності зрозумілих етичних орієнтирів учасники системи змушені керуватися індивідуальними уявленнями про допустиме і недопустиме, що неминуче призводить до фрагментації цінностей, зниження довіри та внутрішніх конфліктів. У довгостроковій перспективі це підриває легітимність системи в очах її носіїв.

Ще однією критичною зоною є розмитий сакральний або ціннісний центр. У світських системах цей елемент не має релігійного змісту, однак

виконує аналогічну функцію — задає смислову вісь, навколо якої вибудовується вся структура. Коли такий центр нечіткий або часто змінюється, система втрачає здатність утримувати лояльність учасників та формувати відчуття причетності.

Важливо підкреслити, що формула світогляду дозволяє не лише констатувати наявність проблем, а й слугує інструментом оптимізації. Виявивши слабкі місця, можна цілеспрямовано доопрацьовувати окремі елементи без необхідності руйнування всієї системи. Наприклад, уточнення етичного кодексу, формалізація ієрархії або переосмислення символічної та ідентифікаційної складової часто суттєво підвищують стабільність організації без радикальних структурних змін.

У контексті інституцій та організацій формула може бути використана як універсальна модель стратегічного аналізу, що доповнює традиційні управлінські та соціологічні методи. Її перевага полягає у тому, що вона дозволяє побачити не лише функціональні, а й світоглядні причини успіхів або криз, які часто залишаються поза увагою формальних аудитів.

Таким чином, універсальна формула світогляду виявляється не лише теоретичною моделлю, а й практичним інструментом діагностики, аналізу та оптимізації систем різного типу. Її застосування дозволяє системно оцінювати стійкість організацій та інституцій, своєчасно виявляти критичні зони та здійснювати коригувальні дії, спрямовані на підвищення ефективності й життєздатності систем у довгостроковій перспективі.

Формула світогляду як інструмент захисту та критичної оцінки впливу. Окрім проєктувальної, діагностичної та оптимізаційної функцій, універсальна формула світогляду може бути використана як інструмент захисту від небажаного зовнішнього впливу. У сучасному соціальному просторі людина постійно стикається з великою кількістю ідеологічних, культурних, корпоративних та інформаційних систем, які претендують на

формування її переконань, моделей поведінки та ідентичності. У такій ситуації особливої актуальності набуває потреба в інструменті, що дозволяє не емоційно, а структурно оцінювати подібні впливи.

Формула світогляду у цьому контексті виконує функцію аналітичної рамки, за допомогою якої будь-яку систему — незалежно від її декларованих цілей або форми подачі — можна «розкласти» на базові структурні елементи. Такий підхід дозволяє перейти від поверхневого сприйняття системи до усвідомлення її внутрішньої логіки, механізмів функціонування та потенційного впливу на особистість.

Механізм критичної оцінки полягає у послідовному аналізі того, які саме елементи формули присутні у пропонованій системі, у якій формі вони реалізовані та яку функцію виконують. Наприклад, визначення ціннісного або смислового центру дозволяє зрозуміти, навколо чого вибудовується система та що пропонується як головний орієнтир. Аналіз догматичної складової дає змогу виявити, які норми, правила або переконання нав'язуються як безальтернативні. Дослідження ієрархії та спільноти показує, яким чином розподіляється влада, відповідальність і статус, а також хто виступає носіями та трансляторами системи.

Особливо важливим є виявлення прихованих або неочевидних елементів, які часто залишаються поза увагою на етапі первинного сприйняття. Маніпулятивні соціальні моделі нерідко маскують окремі складові формули або подають їх у завуальованій формі, створюючи ілюзію нейтральності чи добровільності. Формульний аналіз дозволяє виявити такі приховані механізми, навіть якщо вони не декларуються відкрито.

Застосування формули як інструмента захисту дає можливість не лише ідентифікувати структурні компоненти системи, але й оцінити характер їх впливу на особистість. Зокрема, стає можливим з'ясувати, чи сприяє система розвитку автономного мислення, чи, навпаки, орієнтована на

підпорядкування, уніфікацію та зниження критичності сприйняття. Такий аналіз дозволяє побачити, чи містить система внутрішні механізми самокорекції та зворотного зв'язку, або ж вона побудована за принципом жорсткої нормативності, де відхилення сприймаються як загроза цілісності.

Використання формули світогляду як захисного інструмента є особливо актуальним у контексті масових ідеологічних впливів, що поширюються через медіа, соціальні мережі, політичні рухи або псевдонаукові та квазірелігійні концепції. У таких випадках система часто апелює до базових потреб людини — потреби в сенсі, належності, стабільності та ідентичності, — однак робить це без створення цілісної та етично врівноваженої структури. Формульний аналіз дозволяє виявити дисбаланс між елементами, наприклад, наявність сильного ціннісного центру за відсутності чіткого етичного регулятора або ієрархії відповідальності.

Важливою перевагою такого підходу є те, що він не потребує спеціальної підготовки в галузі богослов'я, філософії чи соціології. Формула світогляду функціонує як універсальний когнітивний інструмент, доступний для використання на рівні повсякденної рефлексії. Людина, озброєна цим інструментом, здатна самотійно проаналізувати пропоновану систему, поставивши низку простих, але структурно значущих запитань: що тут є центральною цінністю, які правила вважаються незаперечними, хто визначає норму, яким чином формується спільнота та які поведінкові моделі заохочуються.

У такому контексті формула світогляду сприяє підвищенню рівня усвідомленості та суб'єктності особистості. Вона дозволяє перейти від реактивного прийняття або відкидання ідей до зваженої оцінки їхньої відповідності власним цінностям, життєвим цілям і етичним установкам. Це, у свою чергу, знижує ризик втягнення у деструктивні або маніпулятивні

системи, які можуть маскуватися під прогресивні, визвольні або «альтернативні» моделі світогляду.

Таким чином, формула світогляду може розглядатися як інструмент критичної гігієни свідомості, що дозволяє людині зберігати внутрішню цілісність у складному та насиченому впливами соціальному середовищі. Її застосування сприяє формуванню здатності до рефлексивного аналізу, відповідального вибору та усвідомленого прийняття рішень, що є необхідною умовою психологічної стійкості та зрілої взаємодії з сучасними соціальними системами.

3.3. Рекомендації щодо використання формули з метою порушення функціонування небезпечних та шкідливих систем

Одним із принципових результатів проведеного дослідження є висновок про те, що будь-яка система, яка претендує на стійкість, масовість і довготривале функціонування, повинна зберігати цілісність універсальної світоглядної формули. Порушення цієї цілісності — шляхом вилучення або ігнорування одного з базових структурних елементів — призводить до внутрішньої дезінтеграції, втрати регулятивної функції та, зрештою, до нефункціональності системи.

Класичним філософським прикладом такого порушення є концепція Ф. Ніцше, викладена, зокрема, у праці «Падіння кумирів». Проголошуючи тезу про «смерть Бога», Ніцше фактично здійснює демонтаж еталонного (сакрального) центру християнської світоглядної системи. У межах універсальної формули це означає вилучення базового смислотворчого ядра, навколо якого вибудовуються догматика, мораль, ієрархія, ритуальна практика та колективна ідентичність.

Принципово важливо, що у філософії Ніцше вилучений елемент не замінюється структурно рівнозначним компонентом. Хоча мислитель вводить

поняття надлюдини, волі до влади та переоцінки цінностей, ці концепти не отримують нормативного закріплення, не формують чіткої догматичної системи, не інституціоналізуються та не створюють стабільної спільноти носіїв. Як наслідок, ідеї Ніцше залишаються в площині індивідуального світоглядного експерименту та інтелектуального дискурсу, але не трансформуються у масову соціальну модель.

Подібну логіку критики релігії можна простежити і в працях Л. Фейєрбаха, який трактував Бога як проєкцію людської сутності, або З. Фрейда, що розглядав релігію як колективну ілюзію та форму психологічного захисту. Проте й у цих випадках критика релігійного світогляду не супроводжувалася створенням цілісної альтернативної структури, здатної виконувати всі функції універсальної формули. Саме тому ці підходи мали значний вплив на інтелектуальну історію, але не стали основою для довготривалих соціальних систем.

І в цьому полягає ключова відмінність вищезгаданих прикладів від атеїстичної та секулярної ідеології, які не вилучають структурні елементи, а здійснюють їх заміну. Найбільш показовим прикладом є марксизм, що сформувався у XIX столітті та був реалізований у державних системах СРСР (1917–1991), Китаю (з 1949 р.), країн Східної Європи та низки інших регіонів. У цій моделі місце сакрального центру займає історична необхідність і ідея комуністичного майбутнього; догматика фіксується у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна; формується чітка ієрархія, ритуали, символіка, зовнішня ідентичність, календар і спільнота носіїв ідеології. Саме збереження повної структурної формули, попри атеїстичний характер системи, забезпечило її масовість і тривале функціонування.

Аналогічні процеси можна спостерігати у період активного державного атеїзму в Албанії (1967–1990), де релігія була офіційно заборонена, але фактично замінена ідеологічною системою з власними ритуалами,

символами, ієрархією та нормативними текстами. Схожі риси простежуються і в маоїстському Китаї періоду «культурної революції», де культ особи та ідеологія виконували функції сакрального центру.

Натомість численні утопічні та антирелігійні рухи, що намагалися побудувати систему без чіткого морально-етичного регулятора, ієрархії або символічної бази, як правило, виявлялися нестійкими та швидко зникали. Це підтверджує тезу про те, що відсутність хоча б одного з ключових елементів формули призводить до руйнування або маргіналізації системи.

Окремо слід наголосити на прикладному значенні цього висновку. Виявлена універсальна формула може використовуватися не лише для створення або оптимізації систем, а й як інструмент аналізу та демонтажу деструктивних або небезпечних організацій. Якщо певна структура здійснює протиправну діяльність, суперечить базовим цінностям суспільства або становить загрозу державній безпеці, її можна розкласти за елементами універсальної формули та визначити, які саме компоненти забезпечують її стійкість. Цілеспрямоване послаблення або нейтралізація цих елементів призводить до втрати внутрішньої цілісності системи та її поступового розпаду.

Таким чином, аналіз філософських, ідеологічних і соціально-історичних прикладів підтверджує, що універсальна світоглядна формула є не лише описовою моделлю, а й ефективним аналітичним та практичним інструментом. Її цілісність є умовою життєздатності будь-якої системи, тоді як порушення цієї цілісності — свідоме чи несвідоме — неминуче веде до нефункціональності або руйнування.

Висновки до третього розділу

Проведене теоретичне й емпіричне дослідження дозволяє зробити узагальнюючий висновок про те, що виявлена універсальна формула світогляду має не лише пояснювальну, але й виразну прикладну цінність.

Вона довела свою евристичну спроможність у межах аналізу релігійних систем, соціальних інститутів, корпоративних структур і світських організацій, що свідчить про її фундаментальний, надконфесійний і надгалузевий характер. Формула не зводиться до опису окремих вірувань чи ідеологій, а відображає глибинний спосіб організації людського світогляду як цілісної системи сенсів, норм і практик.

Міждисциплінарність запропонованої моделі полягає в її здатності інтегрувати підходи різних наук без редукції їх предметного поля. З позицій психології формула дозволяє аналізувати структуру ідентичності особистості, джерела сенсу, механізми належності та нормативної регуляції поведінки. Вона може бути використана як інструмент розуміння внутрішніх конфліктів, криз і дезорієнтації, а також як модель для побудови цілісного світоглядного консультування.

У соціологічному вимірі універсальна формула відкриває можливості для аналізу стійкості соціальних систем, механізмів соціальної інтеграції та причин дезінтеграції спільнот. Вона дає змогу пояснити, чому одні соціальні моделі зберігаються протягом десятиліть або століть, тоді як інші швидко руйнуються, не витримавши конкуренції або внутрішніх суперечностей. Формула виступає аналітичним каркасом для порівняльного дослідження різних типів суспільних утворень.

Для релігієзнавства запропонована модель є інструментом структурного аналізу, який дозволяє вийти за межі опису догматів і культів та зосередитися на універсальних принципах організації релігійного досвіду. Це сприяє більш нейтральному, науковому підходу до вивчення релігій без конфесійної упередженості та відкриває можливості для глибшого порівняльного аналізу різних традицій.

У сфері управління організаціями формула світогляду може застосовуватися як метод проєктування, аудиту й оптимізації систем. Вона

дозволяє оцінювати цілісність організаційної структури, виявляти відсутні або слабо виражені елементи, а також прогнозувати ризики нефункціональності. Особливу цінність модель має для аналізу корпоративної культури, управління персоналом і формування довготривалих стратегій розвитку, а також для особистого консультування.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням емпіричним тестуванням формули в різних культурних і соціальних контекстах, її кількісною операціоналізацією, а також розробкою прикладних методик для психологічного консультування, організаційного розвитку та соціальної експертизи. Окремим напрямом може стати вивчення динаміки трансформації елементів формули в умовах глобалізації та цифровізації сучасного світу.

Таким чином, універсальна формула світогляду постає як міждисциплінарний інструмент, здатний об'єднати різні наукові підходи в межах єдиної структурної логіки. Її застосування створює методологічну основу для глибшого розуміння як індивідуального, так і колективного світогляду, а також для свідомого конструювання, аналізу й критичної оцінки систем, у яких функціонує сучасна людина.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретико-емпіричне дослідження універсальної структури світоглядних систем, що функціонують у релігійних, соціальних, інституційних та корпоративних контекстах. У межах роботи було обґрунтовано та підтверджено існування універсальної світоглядної формули, яка лежить в основі стійких і життєздатних систем та визначає їхню ефективність і прийнятність для людини.

1. У ході виконання першого завдання здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення релігії, світогляду та соціальних інститутів у працях представників філософії, психології, соціології та релігієзнавства. Проаналізовано концепції смислотворення, колективних уявлень, соціальної інтеграції та релігійного досвіду, представлені у працях В. Франкла, К. Юнга, М. Еліаде, П. Бергера і Т. Лукмана, Е. Дюркгайма, М. Вебера, В. Джеймса, а також сучасних дослідників релігійних систем. Встановлено, що релігія та світоглядні системи розглядаються не лише як віровчення, а як складні структуровані моделі, що виконують функції смислової орієнтації, соціальної інтеграції, нормативної регуляції та ідентифікації особистості.

2. У межах реалізації другого завдання було виокремлено та теоретично обґрунтовано структурні елементи, які становлять основу світоглядних систем. На підставі аналізу релігійних традицій і наукових підходів доведено, що будь-яка стійка світоглядна система включає низку обов'язкових компонентів, які забезпечують її цілісність і функціональність. У результаті теоретичного узагальнення сформульовано універсальну модель світоглядної системи, що включає такі елементи: еталон (ціннісний або сакральний центр), уявлення про систему світу, догматичну та текстуальну основу, символічний рівень, просторову організацію, ієрархію, спільноту

носіїв, морально-етичний регулятор, темпоральну організацію та айдентичність. Доведено, що зазначена структура є не конфесійною, а універсальною.

3. Виконання третього завдання дозволило здійснити емпіричну перевірку універсальності запропонованої формули. У межах емпіричного дослідження проведено аналіз релігійних систем різних конфесій, результати анкетування представників релігійних і нерелігійних світоглядних систем, а також порівняльний аналіз соціальних, інституційних і корпоративних організацій. Отримані дані засвідчили наявність усіх ключових елементів формули у кожній дослідженій системі, незалежно від її релігійного чи світського характеру. Виявлено, що відмінності між системами полягають не у наявності або відсутності елементів, а у формах їх реалізації та символічному наповненні.

4. Доведено можливість використання формули як інструмента створення та проектування нових систем, аудиту та оптимізації вже існуючих організацій, а також як засобу критичної оцінки соціальних, ідеологічних і маніпулятивних впливів. Показано, що порушення цілісності формули або вилучення окремих елементів призводить до зниження стійкості системи або її повної нефункціональності, що підтверджується як історичними прикладами, так і філософським аналізом окремих концепцій.

Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що запропонована універсальна формула світоглядної системи є дієвим міждисциплінарним інструментом аналізу та конструювання як релігійних, так і світських структур. Виявлена модель підтверджує свою універсальність, структурну цілісність і прикладну цінність, а також відкриває перспективи її подальшого використання у психології, соціології, релігієзнавстві, управлінні організаціями та практиці особистісного консультування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія. Книги Старого і Нового Завіту / пер. Р. Турконяка. Київ: Українське біблійне товариство, 2011. 1222 с.
2. Бгавадгіта / пер. із санскриту Д. Бурби. Київ: Дух і Літера, 2020. 144 с.
3. Дгаммапада. Вислови Будди / пер. з палі Ю. Гірного. Львів: Свічадо, 2012. 158 с.
4. Гуру Грантх Сахіб. Священна книга сикхізму. Amritsar: Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, 2005. 1430 р.
5. Коран. Переклад смислів українською мовою / пер. з араб. М. Якубовича. Київ: Основи, 2015. 448 с.
6. Ламрім. Етапи шляху до пробудження. Dharamsala: Library of Tibetan Works and Archives, 2008. 564 с.
7. Танах. Тора, Пророки, Писання. Jerusalem: Koren Publishers, 2010. 1808 с.
8. Упанішади / пер. із санскриту П. Ріттера. Київ: Основи, 2001. 200 с.
9. Бергер П. Л. Священний завіс: елементи соціологічної теорії релігії / пер. з англ. О. Степанюка. Київ: Дух і Літера, 2011. 208 с.
10. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності / пер. з англ. В. Степанова. Київ: Основи, 2003. 188 с.
11. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості. Харків: Фоліо, 1996. 237 с.
12. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. 261 с.
13. Джеймс В. Різноманіття релігійного досвіду / пер. з англ. Львів: Свічадо, 2010. 496 с.
14. Дюркгайм Е. Елементарні форми релігійного життя / пер. з фр. Г. Філіпчука. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.

15. Еліаде М. Священне і мирське / пер. з фр. Н. Ю. Терлак. Київ: Основи, 2001. 591 с.
16. Еліаде М. Трактат з історії релігій / пер. з фр. О. Коркушко. Київ: Юніверс, 2001. 528 с.
17. Касанова Х. Публічні релігії в сучасному світі / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2019. 352 с.
18. Олпорт Г. Становлення особистості: вибрані праці / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2008. 458 с.
19. Релігієзнавство: підручник / за ред. В. І. Лубського. Київ: Академвидав, 2014. 459 с.
20. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: монографія. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 203 с.
21. Савчин М. В. Психологія відповідальності: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 230 с.
22. Силенко Л. Мага Віра. Київ: Об'єднання Рідновірів України, 1996. 1427 с.
23. Тілліх П. Динаміка віри / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2007. 124 с.
24. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу / пер. з англ. О. Замойської. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 160 с.
25. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Таращука. Київ: Основи, 1998. 709 с.
26. Фромм Е. Мати чи бути? / пер. з англ. О. Михайлової. Київ: Основи, 2003. 222 с.
27. Шугаєва Л. М. Релігії світу: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 256 с.
28. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. Львів : Астролябія, 2013. 588 с.

29. Юнг К. Г. Психологія та алхімія / пер. з нім. Львів: Астролябія, 2022. 464 с.
30. Bellah R. N. Civil Religion in America // *Daedalus*. 1967. Vol. 96, No. 1. P. 1–21.
31. Berger P. L. The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion. New York: Anchor Books, 1967. 229 p.
32. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life / trans. by K. E. Fields. New York: Free Press, 1995. 464 p.
33. Eliade M. The Sacred and the Profane: The Nature of Religion / trans. by W. R. Trask. New York: Harcourt, Brace & World, 1959. 256 p.
34. Frankl V. E. Man's Search for Meaning. Boston: Beacon Press, 2006. 165 p.
35. Geertz C. Religion as a Cultural System // *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, 1973. P. 87–125.
36. Hood R. W., Hill P. C., Spilka B. The Psychology of Religion: An Empirical Approach. 4th ed. New York: Guilford Press, 2009. 636 p.
37. James W. The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature. New York: Longmans, Green, and Co., 1902. 534 p.
38. Jung C. G. Psychology and Religion. New Haven: Yale University Press, 1938. 131 p.
39. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company, 1984. 456 p.
40. Maslow A. H. Religion, Values, and Peak-Experiences. New York: Penguin Books, 1970. 123 p.
41. Nietzsche F. Twilight of the Idols / trans. by D. Large. Oxford: Oxford University Press, 1998. 132 p.
42. Otto R. The Idea of the Holy / trans. by J. W. Harvey. Oxford: Oxford University Press, 1958. 232 p.

43. Paloutzian R. F. Invitation to the Psychology of Religion. 3rd ed. New York: Guilford Press, 2017. 388 p.
44. Pargament K. I. The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice. New York: Guilford Press, 1997. 548 p.
45. Ricoeur P. Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation / trans. by D. Savage. New Haven: Yale University Press, 1970. 573 p.
46. Tillich P. Dynamics of Faith. New York: Harper & Row, 1957. 141 p.
47. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. Chicago: Aldine Publishing, 1969. 213 p.
48. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism / trans. by S. Kalberg. London: Routledge, 2001. 241 p.
49. Wuthnow R. Growing Up Religious: Christians and Jews and Their Journeys of Faith. Boston: Beacon Press, 1999. 256 p.
50. Zinnbauer B. J., Pargament K. I. Religiousness and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy // Journal for the Scientific Study of Religion. 1997. Vol. 36(4). P. 549–564.

Здобувач вищої освіти

_____ А. В. Адамантова

Науковий керівник

_____ Т.В. Матієнко